

zise

Told- og Skattehistorisk Tidsskrift

22. årgang

1999

Nr. 2

Zise - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift er medlemsblad for Told- og Skattehistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsens medlemmer er afdelingschef Hans K. Nielsen, København (formand), generalkonsul, dr. phil. Henrik Becker-Christensen, Flensborg (næstformand), museumskonsulent, dr. phil. Mikael Venge, København (redaktør), fuldmægtig Gunnar Jakobsen, København (sekretær), specialkonsulent Birthe Buur Hansen, Ålborg (kasserer), regionschef Palle Castbak, Kalundborg, ekspeditionssekretær Aage E. Hansen, Padborg, kommitteret René Mikkelsen, København, og afdelingschef Hans Jørgen Mortensen, København.

Medlemskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø, tlf. 3529 2722.

Kontingentet andrager 60 kr. om året for enkelte medlemmer,
500 kr. for institutioner og firmaer.

Biblioteker kan tegne abonnement for 60 kr.

Zise udkommer tre gange om året, og hvert hefte indeholder ca. 40 sider.

Bidrag til Zise bedes sendt til
redaktøren, Mikael Venge,
Askebjergvej 3, 4792 Askeby, tlf. 3529 2216
eller til sekretæren,
fuldmægtig Gunnar Jakobsen,
Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø.

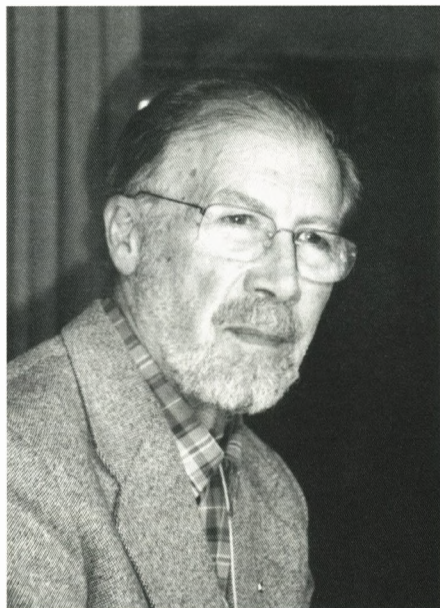
ISSN 001 05-8355
Tryk: Wadmann Bogtrykkeri/offset, Thisted

Selvros på tryk

Da fhv. toldinspektør Jørgen Ulrik Sølling for nylig løste en kryds og tværs, studsede han over et af krydsordene. Det lød: »Selvros på tryk« og viste sig at stå for erindringsskriverier. Med dette udgangspunkt var Sølling svær at lokke til at nedfælde sine erindringer fra en ungdom i verdenskrigens skygge. Vi tror dog, at læserne vil påskønne, at det lykkedes. Sølling er forfatter til flere end 60 indlæg i Dansk Toldtidende foruden talrige bidrag til dagspressen. Også »Information«, hvis repræsentantskab han sad i. Som toldinspektør

beskæftigede han sig især med forbrugsbeskatningen, men i erindringerne skildrer han det, som gik forud – og selvrosen har i hvert fald undertegnede ikke fået øje på.

I mange år rummede Zises kolofon en forklaring på selve ordet zise, men den har redaktøren lidt ukærligt strøget. Den gik i øvrigt ud på, at zise, cise eller sise i 16-1700-tallet var den folkelige betegnelse for accise, og at accisen betegnede en broget bukset af forbrugsafgifter og toldforhøjelser. Jeg har aldrig skænket det en tanke, at man

Jørgen Ulrik Sølling, født 1919, ses her som snart 80-årig, men stadig aktiv pensionist – og som 30-årig, nygift toldassistent. Sølling skriver i dette nummer om sine unge år i toldvæsenet, som blev stærkt præget af 2. verdenskrig.

kunne nå videre, men blev klogere, da jeg for nylig fik stukket et tysk told- og skattehistorisk leksikon i hånden.

Nægtes kan det jo ikke, at Danmark til alle tider har været under stærk påvirkning af vor store, sydlige nabo. Saxo udtrykte forholdet temmelig uelskværdigt, da han fnøs ad de nymodens sæder, der på Valdemarstiden vandt indpas fra »den mudderpøl«. Mere nøgternt anskuet åbnes et videre perspektiv, når man inddrager udviklingen i syd. Det gælder også Zise, hvis glimrende navn tidsskriftets første redaktør, Jan Kanstrup, må siges at have valgt med velberåd hu. Konsulterer man det omtalte leksikon, som jeg har forsøgt i dette nummer, vil man se, at vort tidsskrift faktisk kan bryste sig af at være opkaldt efter et grundlæggende, tusindårigt begreb i told- og skattehistorien.

Næsten tusindårig er også Læsøboernes årlige skat, som engang i 1100-tallet af en gavmild monark blev overladt Viborg domkapitel. Middelalderens form for statsstøtte var mere enkel end vor. Man skænkede simpelthen dele af skatteprovenu'et til udvalgte institutioner, som så selv måtte sørge for at kradse pengene hjem – en del af forklaringen på, at middelalderens offentlige forvaltning bestod af ganske få personer. Viborgs ærværdige kanniker er for længst borte, men skatten fra Læsø overlevede og blev først afskaffet i 1951, som middelalderarkæologen Jens Vellew demonstrerer i dette nummer. Mon ikke den har krav på at blive betragtet som Danmarks mest sejlavede?

En ren årsunge i sammenligning, det såkaldte tax-free salg på færger og fly, står derimod for fald. Zise iler med at give plads for de forkætrede sprittruter i told- og skattehistorien, hvor de afgjort hører hjemme, selv om man slet ikke tør tænke på, hvad Saxo ville have ment om fænomænet.

Ingen ringere end redaktøren af Danmarks Kvindebiografiske Leksikon er mobiliseret i dette nummer for at bedømme Karen Hjorths bog om de kvindelige toldere. Selskabet – og Karen Hjorth – kan dog ånde lettet op og glæde sig over en flot buket anmelder-rosen. Andre boganmeldelser i dette nummer spænder fra 1700-tallets bønsskrifter til vor tids tobaksbanderoler. »Si muove« – den bevæger sig, skal Galilei have mumlet. Det samme gør told- og skattehistorien, som det forhåbentligt fremgår af Zises spalter.

Er man uenig, er der gode muligheder for at lufte sin utilfredshed mundtligt på selskabets generalforsamling, der afholdes den 29. september. Her er både redaktør og adskillige andre bestyrelsesmedlemmer på valg. Udover den obligate »fyraftensbajer« må ét punkt dog antages at vække almindelig tilfredshed. Heldigvis viste Zises pessimisme forud for sidste generalforsamling sig helt malplaceret, og det told- og skattehistoriske palazzo på Langeliniekaen er ikke længere et drømmesynd, men skinbarlig virkelighed.

Mikael Venge

Told og Skat i det gamle Tyskland

af Mikael Venge

Motivet told og skat har sjældent trukket verdenskunstens mestre, men dette nummer af Zise promenerer ikke desto mindre på omslaget et mesterværk: Pieter Breughels maleri »Tienden erlægges«. En besk kommentar til et tema, der vel har været aktuelt til alle tider. Breughel kunne også have kaldt sit billede: »Den ublu statsmagt, der flår de arme skatteydere«. Tienden var som bekendt den kirkelige særskat på 10% af al avling – agerbrug, kvægavl, fiskeri og biavl – som det lykkedes den katolske kirke at gennemtrumfe i Danmark fra 1100-tallet. På maleriet har Breughel afbildet den ene skatteyder med en plukket høne, den anden med et bundt vinranker og en kurv, der vel sagtens har indeholdt æg. Høns og gæs var en af de mest benyttede skatteartikler i middelalderen. I den tyske lovsamling Sachsenspiegel hedder det, at tienden ydedes af alle husdyr undtagen høns. Til gengæld skulle der af hver gård og af hvert selvstændigt hus ydes en høne til Mortensdag. Det kunne være denne situation, Breughel har forevigt.

Tienden har givet afløst tidligere former for »kirkeskat« til afgudsdyrkelsen, som altså her hjemme siden Harald Blåtand blev til gudsdyrkelse. Så langt tilbage, vi kan skue, har Danmark været en reguleret skattestat. Men der kan heller ikke herske tvivl

om, at tienden betød stærkt stigende indkomster til kirkelige formål, som det syner ret iøjnefaldende i det danske landskab endnu i vore dage, da kirkeskatten har antaget andre former.

Selve det enkle princip hævdede tienden højt over den verdslige statsmagts mere traditionelle skatter, der opererede med varierende satser, men som uvægerligt degenererede efter en årække. Nathold, ledingsskat, sølv- og havrestud, plovskat, beder og landehjælp afløste middelalderen igennem hinanden som kongemagtens vigtigste finansielle ressource, mens tienden bestod. I Danmark i øvrigt i den specielle tredeling mellem præsten, kirken og biskoppen. Tredelingen kendes ellers kun i England, hvor den sidste del gik til de fattige, mens tienden i alle andre europæiske lande deltes i fire dele.

Breughels billede har vi lånt fra det tyske told- og skatthehistoriske leksikon.¹ Her kan man læse, at tienden indførtes i det gamle frankerrige på synoden i Macon i året 585, og at den begrundes med et sted i 3. Mosebog. Erik Arup, den kontroversielle, radikale historiker, der mærkeligt nok nærede en dyb respekt for den middelalderlige, katolske kirke, betegner tienden som »den første offentlige byrde, de danske bønder påtog sig til en øvrighed«.² Mon dog ikke vore fremmelige forfædre har været i stand til at

finde på et lignende princip som de gamle israelitter, når de dyrkede Odin og Thor?

At tienden for Arup tog sig ud som en art premiere, hænger sikkert sammen med, at den indførtes i Danmark kort efter, at de skriftlige kilder var nået hertil. Vi må blot huske, at det sparsomme skriftlige kildemateriale sagtens kan tie bomstille med andre skatter og afgifter, som allerede var etablerede, og som derfor ikke gav anledning til kommentarer. Særskatter til offentlige formål kendes til alle tider.

Her blot et enkelt eksempel. Takket være Århusbogen, et smukt, middelal-

derligt håndskrift, kender vi en del til Århus domkapitels økonomi først i 1300-tallet. Under året 1312 erfarer vi, at der af alle skatteydere i stiftet opkrævedes en særlig ydelse kaldet vokskorn.³ Ydelsen var progressiv, men havde til lige et indbygget skatteloft, idet skatteyderne var inddelt i tre klasser. 1. klasse, der må opfattes som de større bønder, svarede tre skæpper byg om året, 2. klasse, de mindre bønder, gav to skæpper, mens endelig 3. klasse, de jordløse landarbejdere, nøjedes med én skæppe. Groft sagt kan en skæppe sammenlignes med en stor balje, hvorefter bønderne altså af årets høst måtte aflevere en, to

Skræmte skatteydere afventer skrankepavens dom. Eller er det blot et par moddungsduftende, flamske bønder, der er taget på kornet? Som alle Pieter Breughels malerier rummer »Tien- den erlægges« fra midten af 1500-tallet et element af noget gådefuldt og urovækkende. Det ses, at den fattige landalmue ofte svarede sine skatter og afgifter i naturalier. En plukket høne og et bundt vinranker antyder sortimentet. Monterne, at kontanter også var velkomne. Det blod- røde timeglas og stakkene af dokumenter signalerer nådesløs effektivitet og udbytning, der står i kontrast til bøndernes armod. Eller har Breughel simpelthen aflagt endnu en prøve som malerkunstens mester ved at fastholde en lidt komisk situa- tion? Motivet på forsiden kan tolkes på mange måder.

eller tre til dette specielle formål. På samme måde har man utvivlsomt siden hedenold finansieret fælles formål af religiøs eller verdslig art.

Hvis man i moderne, progressiv ånd efterlyser en nedre bundgrænse og finder det råt, at de jordløse landarbejdere i Århus stift ikke var skattefrie, kan man vende det om og replicere, at denne klasse i samfundets øjne må have været så respektabel og honnet, at den som en selvfølge burde bidrage til et fælles anliggende. I dette tilfælde kirkernes belysning. Endvidere, at klassen øjensynligt forventedes at råde over korn til formålet. Hvis man da ikke, som Breughels billede antyder, kunne konvertere en skæppe korn til andre ydelser. Endelig må det erindres, at vi alle med undtagelse af dronning Margrethe og de vildeste overklasseløg nedstammer fra de samme fattige landarbejdere i 1300-tallet, hvis tilværelse trods alt må have formet sig så tåleligt, at de fik mod på at sætte vore forfædre i verden. Indirekte er vi selv lyslevende vidnesbyrd om, at skattetryk, hungersnød, pest, isvintre, fjendens hærgen og mangfoldige andre plager også kan overdrives.

Vokskornet, der tjente det enkle formål, at kirkerne i Århus stift blev oplyst, når messen celebreredes, er udtryk for en fundamental menneskelig opfindsomhed, som der sikkert kan opvises talløse eksempler på kloden rundt. En meget stærk sandsynlighed taler for, at vore forfædre i jern-, bronze- og stenalderen tyede til lignende kneb, når de organiserede det danske samfund. Menneskene var jo ikke dumme, blot fordi der ikke findes breve eller krøniker, der afslører, hvad de tog sig til. Vi

kan blot beundre det færdige resultat, der dukker frem af disen i 1000-tallet, da de skriftlige kilder tager fat.

Statsmagtens opfindsomhed i middelalderen og nyere tid belyses grundigt i det allerede anførte tyske leksikon, der udkom i 1992. Et næsten umenneskeligt enkeltmands-projekt, der under tusinder af stikord gennemgår hele arsenalet af skatter og afgifter i det gamle tysk-romerske rige. Selv de klassiske, danske skatter i middelalderen, leding, kværsæde, inne og stud, er kommet med, fordi de ydedes i hertugdømmet Slesvig, som ganske vist ikke indgik i det tyske rige. Ejderen var som bekendt den officielle nordgrænse for det gamle konge- og kejserrige Tyskland, og forfatteren kunne godt have indflettet, at skatterne faktisk er danske, men han holder sig åbenbart til en senere tids sproglig tyskshed. Også toftægælden i det middelalderlige Flensborg præsenteres ganske uformidlet og til formodet undren for tyske læsere, der aldrig har hørt om Sønderjylland eller danske byskatter.

Uheldigvis gentager forfatteren sin bommert i øst, da han når til Øresundstolden. Lad gå med, at dens oprettelse i artiklen Sundzoll dateres forkert. Værre er det, at han ret uforståeligt går ud fra, at Helsingborg var svensk. Samme misforståelse lurer bag artiklen Heringszoll om den skånske sildetold. Skånes danskhed er jo ikke noget, der ligefrem reklameres med hinsidan, hvilket må være forklaringen på, at selv seriøse leksika lader sig lokke på glatis.

Walter Schomburg begrunder i forordet lidt sværmerisk, hvorfor han standser i 1806, da det såkaldte hellige

tysk-romerske rige ophævedes ved et af Napoléons mange pennestrøg. Omskrevet til jævnt dansk er det de store, historiske epoker, der har tiltrukket ham – den atmosfære og romantik, der forbindes med korstogene, kejserkroninger i Rom, kætterforfølgelser, bondeoprør og tyrkerkrige – mens vor egen, mere nøgterne tidsalder, »hvor toldgrænserne faldt«, øjensynligt ikke har appelleret til ham. Hvad dansk, national identitet angik, måtte vi dog notere, at han netop har overtaget sin egen tids normer.

Indrømmet, det slesvig-holstenske spørgsmål er ekstremt indviklet, og den særegne konstruktion af to »evigt sammenbundne« fyrstendømmer, hvoraf det ene var tysk, det andet dansk, men fra 1300-tallet i de holstenske grevers besiddelse, skal man som tysker nok være stærkt motiveret for at hitte rede i. Det vil erindres, at Englands premierminister, lord Palmerstone, som dog ikke var part i sagen, simpelthen afviste, at det var muligt. Til forfatterens forsvar må det tilføjes, at misforståelsen rækker langt tilbage. Allerede kejser Karl V sendte i 1540'erne en opkrævning på tyrkerskat af hertugdømmet Slesvig til Christian III og hans brødre.⁴ At man fra dansk side indigneret afviste at være skatskyldig af en del af det danske rige er åbenbart ganske prelle af dernede. Som bekendt kan det være vanskeligt at slippe ud af et register, når man først er havnet i det.

Bortset fra disse nationalistiske fejltrin er det vist ikke muligt at gribe forfatteren i nogen form for unøjagtighed. Vi bør straks tilføje, at man i artiklen Ochsenzoll får god besked om

de danske toldsteder, der berørte trafikken gennem hertugdømmerne. Faktisk er det en stor fornøjelse at følge den entusiastiske Walter Schomburg på hans vej gennem den tyske told- og skattehistorie. Paralleller og ligheder med Danmarkshistorien er selvsagt mange. Omvendt kan man undre sig over divergenserne.

Når vi opererer med en skattehistorie, mens tyskerne dyrker en »Steuergeschichte«, skyldes det nok tilfældigheder. Skat er den gamle, fællesgermanske betegnelse for kapital, der i form af tribut nærmer sig ordets nuværende betydning og også qua vurderingen af skatteyderens formue har bevæget sig i samme retning. »Steuer«, der svarer til vores styr, betyder støtte ligesom formentlig stud, der var en af flere betegnelser for skat på Valdemarstiden. Det tyske udtryk er altså i og for sig mere korrekt, hvis vi ser en parlamentarisk bevilling som et karakteristisk led i skattebegrebet, mens det danske udtryk sigter til ligningen – eller takseringen, som har lagt navn til den mundrette, engelske betegnelse. I dansk middelalder var »skat« nærmest et skældsord, der bruges polemisk i betydningen røve og udplyndre. I folkelig forstand kan sprogbrugen altså betragtes som yderst moderne.

Det korrekte udtryk i middelalderen er derimod svært at fastslå. Skatterne var mange og havde forskellige betegnelser. Måske det nærmeste, vi kommer et samlet begreb, er ordet redsler, der betyder oppebørsler. Vanskeligheden består ikke mindst i, at der ikke skelnes mellem afgifter til godsejeren og til statsmagten. Det, man heftede sig ved, var meget simpelt hvilke byrder, der

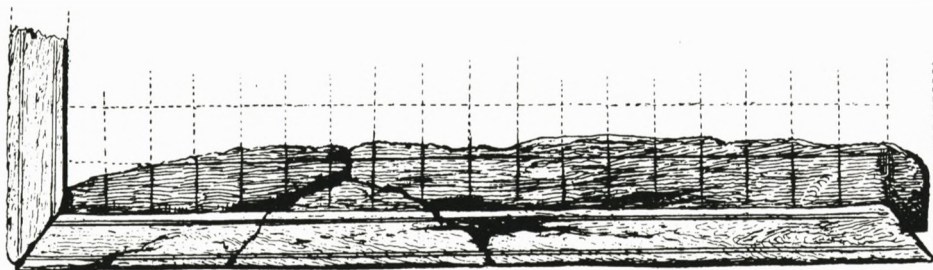
hvilede på bønder og gårde. Småredsler er et karakteristisk samlebegreb for mange, små afgifter. På latin, middelalderens administrationssprog, betegner *exactio* oppebørslen i bred forstand, og de kongelige fogeder kaldes *exactores*, oppebærerne af oppebørslen.

At der hvilede et bredt spektrum af afgifter på jorden og bønderne har muligvis været så indlysende, at man slet ikke navngav begrebet, hvorimod de enkelte skatter og afgifter naturligvis fik navne. Når ordet skat hos os blev det samlende begreb, hænger det velsagtens sammen med de ekstraordinære skatters dominans. Senest omkring 1500 anvendtes udtrykket kongeskat om en særskat, der omfattede hele riget og bevilgedes af rigsrådet.

En anden dansk-tysk nuance er den, at skatten hos vore tyske fætre har set sit snit til at »møve« sig ind foran tolden, da væsenerne blev fusionerede,

mens man i Danmark placerede tolden først. Her spiller fonetiske finesser nok ind. I middelalderen og 1500-tallet bestod forbindelsen mellem told og skat alene i, at lensmændene opkrævede begge dele, når der kun var tale om mindre toldsteder, der ikke refererede direkte til majestæten. Samt naturligvis i, at provenu'et gik til samme ædle formål.

Samlet rummer Schomburgs leksikon en imponerende told- og skattehistorisk kortlægning af det gamle Tyskland, der betragtede sig som arvtager efter Karl den Stores imperium, men reelt bestod af et hundredtal større og mindre territorialstater og fristæder, løseligt holdt sammen af en spinkel rigsidentitet. Böhmen og Nederlandene, som indtil Trediveårskrigen afgjort hørte til riget, er generelt ikke medtaget (hvis vi ser bort fra Breughels maleri og enkelte andre sideblikke),

I Vimose på Nordfyn er der fundet fire spillebrætter fra tiden omkring Kristi fødsel, hvoraf det ene har været inddelt i hele 324 felter. I jernalderen havde man god tid - velsagtens også til at indridse skattelister og kvitteringer på træplader (fra Karsten Kjer Michaelsen: Bræt og brik. Wormianum 1992).

mens derimod Schweiz, Østrig og Elsass-Lothringen er. Kriteriet synes lidt uhistorisk at være det tyske sprog, som vor tids identitet er baseret på.

For en anmelder er det fristende at ty til den første og den sidste artikel for at danne sig et indtryk af vingefanget. Under Aachen, som formelt var rigets hovedstad, hvor kejseren blev udråbt og kronet som tysk konge (kejserkronen krævede en rejse til Italien og pavens medvirken), erfarer vi som den første reelle oplysning, at en skat på 15 mark sølv af byens jødiske menighed figurerer i kejser Konrad IV's skateregister 1242, mens selve rigsskatten mangler. Sidste opslag er Zwölf Artikel, de oprørske bønders berømte manifest under Bondekrigen i 1525, der krævede tienden reguleret, landgilde og skatter sat ned. Begge artikler indeholder yderst nyttigt litteraturhenvisninger, og Schomburg og hans leksikon består altså denne indledende lakmusprøve med glans.

Også artiklerne mellem Aachen og Zwölf fænger. Hvem anede, at Ulm i Sydtykland var Tysklands suverænt rigeste by i middelalderen, indtil den under den schmalkaldiske krig 1546 ramtes af katastrofen? I Ulms domkirke hang et helt batteri af klokker på rad og række og blandt dem »das Steuer-Glöcklein« – skatteklokken, idet vi ser bort fra den tyske diminutiv, som er svær at gengive på dansk. Den særlige skatteklokke ringede naturligvis, når borgerne skulle betale deres skat, hvilket mindre velstående byer beskedent måtte nøjes med at kundgøre fra prædikestolene.

Vender vi atter blikket mod det hjemlige, belæres anmelderen og

redaktøren i sin formidable uvidenhed om, at vort tidsskrifts navn faktisk er endnu mere centralt, end man anede. Zisen eller sisen er i senmiddelalderen en velkendt »moms« på øl og vin, og fra 1600-tallet blev accise den gængse betegnelse for konsumtionen, forbrugsbeskatningen ved alle byporte. Men hvor stammer ordet fra? I følge Schomburg er sise egentlig det latinske incisia (cisa), der betyder mærke. Ordet sigter til de mærker eller hak, man skar i stokke og pinde som kvittering for skatte- og tiendebetaling. Inden papiret slog igennem, har disse mærkede træstykker utvivlsomt været særdeles udbredte. Kontrollen bestod i, at man på bedste Kaptajn Klo-manér splittede træet i to halvdele, som man senere konfererede, når regnskabet blev gjort op. På middelalderlatin betyder scissio både at skære (jf. det engelske scissors) og at svare en pligtig afgift. Taille, den klassiske, franske skat i middelalderen, hidrører meget betegnende på samme måde fra det latinske talea, der betyder et stykke træ. I Schweiz forvandlede det samme træstykke til skatten Tell, men om den navnkundige mesterskytte og titelfiguren i Rossinis opera også var skatteopkræver, får vi dog ikke at vide.

Når der i det sprænglærde leksikon figurerer en »Zisefejde«, er der altså ikke tale om en polemik i dette tidsskrift, som man kunne tro, men et af senmiddelalderens få vellykkede skatteoprør. Hildesheims borgere nægtede i 1481 pure at svare en nyudskreven ølskat, en såkaldt sise på tre lübske skilling af hvert fad øl. Sisen var ovenikøbet kombineret med nogle stærkt provokerende regler, der pålagde værts-husene at gå over til mindre mål. »Zise-

fejden« endte nærmest med en sejr til borgerne. De slap både for sisen og de forandrede mål, som virkelig havde bragt hildesheimernes sind i oprør, mod at de svarede 3.000 gylden til biskoppen, Hildesheims herre. Det hører med i billedet af borgernes opholdselse, at de så sent som i 1472 havde opnået frihed for sise som tak for en behjertet krigstjeneste, de havde ydet biskoppens forgænger. Dengang var skatteydernes hukommelse nok lidt længere end i vore dage.

Sise betegner altså dybest set kvitteringen for en skatteborgers ydelse, selv om ordet er gået over i historien som betegnelse for en enkelt af de mange ydelser, som told- og skattehistorien vrimler med. Vi springer straks videre til en af de mere markante i Schomburgs leksikon, Wesertolden, der tillige udgør en fængslende parallel og kontrast til vor egen Øresundstold.

Greverne af Oldenburg forsøgte igennem hele middelalderen at oprette en told ved Wesers nedre løb, men det mislykkedes i første omgang. I Danmark blev det Erik af Pommerns held, at den passerende skibsfart kom langvejs fra og tilhørte mange, spredte byer og lande, mens Wesertolden ensidigt rettedes mod en enkelt, magtfuld søstad, der lå tæt på toldstedet. Indtil 1500-tallet formåede Bremen ved energisk, væbnet indgriben såsom med en kogge at sprænge toldkæden at hævde sin toldfrihed på Weser. Til gengæld fik de oldenburgske grevers told under Trediveårskrigen både et officielt stempel og en international anerkendelse. Greverne forlenedes i 1623 af kejseren med tolden som arveligt len – Christian IV forsøgte noget lignende med sin

Elbtold – og desuden blev tolden optaget i Den westfalske Fred. Bremen reagerede med en regulær søkrig mod Oldenburg og fortsatte sin handel med væbnet eskorte, men måtte i 1650'erne opgive kampen, da byen lystes i rigens akt, en art politisk fredløshed. Wesertolden blev dernæst som sin ældre søster i Øresund overordentlig givtig og androg 1/5 af de oldenburgske statsindtægter. Under Napoléons besættelse af Tyskland bestak Bremen med et enormt beløb Talleyrand til at ophæve Wesertolden, men først i 1820 gav Oldenburg afkald på tolden mod en erstatning på tre amter.

Sammenlignet med denne røverhistorie fremstår Øresundstolden nærmest stueren. Røverhistorierne er der i det hele taget mange af, og man kan spørge sig, om middelalderens røverriddere langs Donau, Rhinen og Elben, fulgt af den nyere tids territorialfyrster, er årsagen til, at Tyskland modsat England, Frankrig og Nederlandene aldrig udviklede sig til en verdensomspændende handelsnation og kolonimagt. I middelalderen, bystaternes gyldne epoke, var Tyskland suverænt Nordeuropas førende handelsfolk, og leksikon'et bringer mange eksempler på røverriddere, der blev taget ved vingebenet af aggressive handelsbyer – Valdemar Atterdags foragtede gæs. Da fyrstemagten i 1500-tallet vandt overhånd, var det slut. Wesertolden lagde meget iøjnefaldende en dæmper på Bremens udenrigshandel, mens skipperne fra La Rochelle, Portsmouth og Amsterdam frit kunne styre ud over verdenshavene.

Synspunktet er måske for bastant, men stof til eftertanke får man i hvert fald. Også lidt inspiration til moderne,

rådvilde skatteforvaltninger er der at hente i det tyske told- og skatteleksikon. Artiklen om Lüneburg bør ubetinget nærlæses af Stavad og kumpanger.

Her lod byens vise fædre borgerne beskænke med vin, når de kom for at betale deres skat, mens skyldnerne resolut sattes i Gældstårnet.

Noter

1. Walter Schomburg: *Lexicon der deutschen Steuer- und Zollgeschichte. Abgaben, Dienste, Gebühren, Steuern und Zölle von den Anfängen bis 1806*. Verlag C. H. Beck, München 1992. Det oplyses, at billedet befinder sig i Groeningemuzeum, Brügge. Jeg takker selskabets litteraturkyndige sekretær, Gunnar Jakobsen, der henvendte min opmærksomhed på Schomburgs leksikon.
2. Erik Arup: Om overleveringen af Valdemar 3.s haandfæstning og om kirketienden i Danmark i 13. og 14. aarhundrede. *Scandia* I s. 266.
3. Danmarks Riges Breve 2, VI s. 320-321 nr. 456.
4. Emilie Andersen: Politik og Historie-skrivning i det 16. Aarhundrede. Festskrift til Erik Arup. Kbh. 1946 s. 157-165.

Feltråb: Nørre - port!

af Jørgen Ulrik Sølling

Min far var overbanemester i DSB, og vi måtte som andre tjenestemandsfamilier flytte rundt i landet. Jeg er født i Nykøbing Falster, voksede op i Århus og kom som 13-årig til Køge. Det var i 1933. Jeg blev sat i Tøxens Realskole og tog præliminæreksamen i 1936. Som sidste hold i øvrigt. Præliminæreksamen var nu noget særligt!

16 år gammel kom jeg i handelslære i Køge Kulforretning, for det var noget med handel, jeg ville. Imidlertid havde min sidekammerat i skolen, Georg Christensen, kaldet Gogge, søgt ind ved toldvæsenet. Gogge var klassens nr. 1, men mente, at »der bliver man ikke overanstrengt, og ekstraindtægterne kunne være gode«. Det fortalte jeg hjemme, og min far syntes, at det vist kunne være godt, om jeg også kom i toldvæsenet. DSB skulle det i hvert fald ikke være, for han var absolut ikke P. Knutzen-fan.¹ Desuden havde han nok at gøre med at finansiere min storebroders jurastudier og vores nybyggede hus, som han selv havde tegnet.

Så skete der det, at min far blev udnævnt til overbanemester af 1. grad i Vordingborg den 1. april 1937, og familien måtte afsted igen. Jeg fik lov at følge med, da det lykkedes at overføre lærekontrakten til Vordingborg Jernhandel. Desværre kunne vi ikke tage det dejlige, nye hus med, men det var en trøst, at vi kom til at bo i et hus, som min far havde tegnet i 1915 i banestylrel-

sen, og som ligger i forlængelse af den gamle station. Det blev nu efter hans tegninger ombygget til kontor og tjenestebolig. Finansieringen klaredes over Storstrømsbroanlæggene, som medførte, at den gamle tjenestebolig måtte rives ned, da den lå i vejen for de nye spor.

Pludselig den 18. februar 1938 kom der helt uventet brev fra tolddepartementet om, at jeg var ansat som told-elev fra 1. marts. Jeg vaklede faktisk stærkt, men for det første havde jeg netop i bidende frost i et åbent lager-rum harpet 2 hektoliter smedekul til smeden i Mern. Dernæst syntes mine forældre, at en ansættelse som toldelev var som at vinde i lotteriet, selvom min bror nu var blevet cand.jur. og ansat i fængselsdirektoratet. Direktøren i jernhandelen ville heller ikke tvinge mig til at overholde lærekontrakten, men mente dog, at jeg var godt tosset. Da han gik i skole, var eleven med den bedste realeksamen blevet ansat som trafikelev i DSB. »Han sidder nu som trafikassistent i Fløjterup, mens jeg er direktør og tjener meget mere end han«. Siden viste det sig, at direktøren kom til at stå i Bovrup-kartoteket.

Jeg rejste til København med lægeat-testen og fik foretræde for kontorchef Grønvold, som jeg skulle takke. Han var meget forekommende og meddelte, at overtoldinspektør Anderskov havde talt godt for mig. Hvad jeg for

resten kendte til ham? Uha, det var ikke så godt, for jeg havde aldrig hørt om Anderskouv. Om det mon kunne være gennem min farbror, pastor Sølling i Århus? Det viste sig, at en af min mors veninder fra Århus-tiden havde hørt om min ansøgning og uden videre nævnt den overfor overtoldinspektøren, som hun var i familie med.

Gogge blev ikke ansat i 1938, men kom dog med i 1939. En forsinkelse, han efter omstændighederne havde svært ved at tilgive mig.

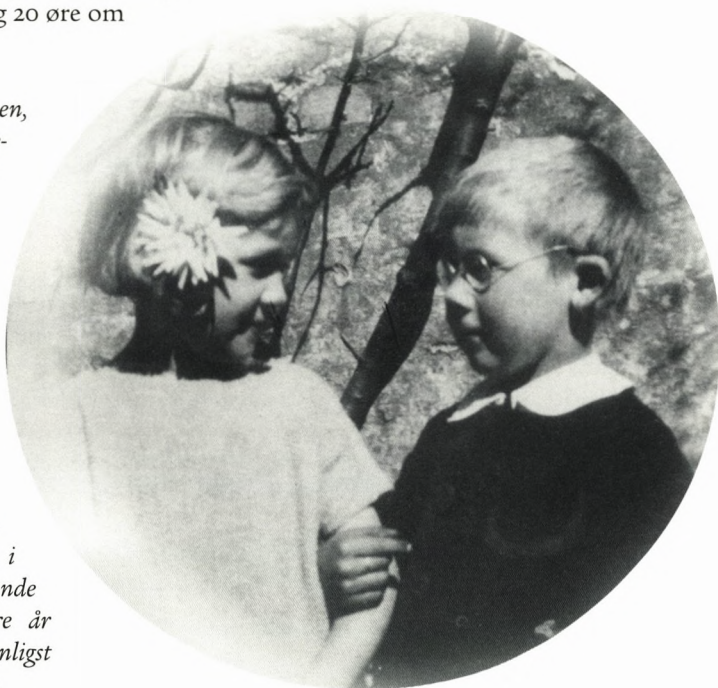
Marstal

Den 24. februar 1938 fik jeg besked om at melde mig til tjeneste hos toldforvalteren i Marstal. Løn 780 kr. om året, dertil steds- og reguleringstillæg. Det blev til 83 kr. og 20 øre om

måneden. Det kunne man snildt få kost og logi for i Marstal, og hver måned var mine forældre så rare at sende 30-40 kr. til de øvrige udgifter.

Marstal toldkammer viste sig hurtigt som et fortrinligt sted at være told-elev. Toldforvalter Holger Pedersen (endelig med blødt d!) var i et og alt en hædersmand. Han havde været lærer på fagkursus i regnskabsvæsen og sørgede for den fornødne oplæring i reglementerne. I øvrigt tog han sig meget af personalet. Han var enkemand, men en gang om måneden inviterede han assistenten og eleven hjem til whiskysjuser og tremandsbridge. Man kunne også få lov til at sejle i toldkammerets motorjolle. Det blev både til Lange-landsture og surfriding i et tov efter

*Et fast greb om damen,
og alle døre i toldvæse-
net åbner sig. Det
var den lille Inge-
borgs mor, der
mange år senere
lagde et godt ord
ind hos sin slægt-
ning, overtoldin-
spektor Ander-
skouv, og dermed
banede vejen for
Jørgen Ulrik Søl-
lings løbebane. Bille-
det er taget i Århus i
1924, da den vordende
toldinspektør var fire år
(samtlige fotos venligst
udlånt af forfatteren).*

båden, gerne sammen med venner og veninder.

Holger Pedersen var en personlighed og nød stor anseelse i Marstal. Skønt udenøs var han formand for Ærø Musikforening, som i sæson'en arrangerede yderst seriøse teaterforestillinger såsom Gerda Christophersen-turnéen. Jeg husker Liva Weel i Kaj Munks »Diktatorinden«. Og så var der jo bal bagefter, til klokken 2!

Toldforvalteren havde et højst usædvanligt bierhverv. Det hændte, at dagbladet Børsen ringede til ham, når redaktionen fortvivlet savnede en leder. Straks gik Holger Pedersen i gang. Jeg husker, at han en gang skrev om betimeligheden af svinekortordningen. Senere blev han toldforvalter i Åbenrå og ikke længe efter chef for Ålborg toldkammer, hvor han faldt vældig godt til.²

Inspireret af toldforvalterens skrivelser kom jeg selv i en længere avisdebat med redaktøren af det radikale Ærø Venstreblad. Jeg tjente også hele 25 kr. på at skrive en artikel til Sorø Amtstidendes søndagstillæg: »Marstal – en rigtig Skipperby«. I artiklen stod der, at en af Ærø's sparekasser flere gange havde betalt et helt kvartals kommuneskat for samtlige indbyggere i kommunen, og den oplysning blev citeret af dagblade over hele Danmark. Som nærmest professionel skribent morede toldforvalteren sig over at se sin toldelev engageret på den måde.

Den 3. oktober 1939 skete det for en andetårs elev vistnok ret sjældne, at jeg blev udkommanderet til tjeneste – af alle steder på Vordingborg toldkammer, som var blevet ribbet for personale af de militære genindkaldelser til

neutralitetssikringsstyrken. Tilbage udover den aldrende toldforvalter Greger-sen sad der kun den ganske unge toldassistent Viggo Thordorf samt en førsteårs toldelev – ingen ringere end min omtalte klassekammerat Gogge.

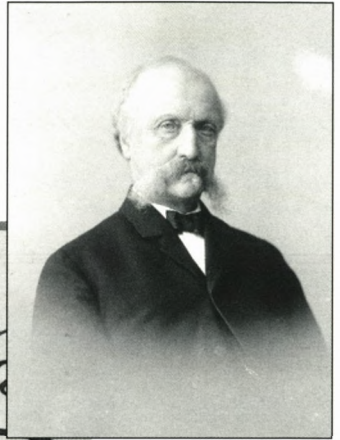
I Vordingborg herskede der stor travlhed. Man var netop ved at bygge Masnedøværket, og det medførte store fortoldninger af maskindele fra Tyskland, hele skibslaster. Uden en fabelagtig indsats fra Thordorfs side var det aldrig gået. Samtidig kom efterbeskattningen af vin, spiritus og tobak. Af en eller anden grund husker jeg endnu kioskejerens på Ore strand, der meddelte: »Af vin og spiritus har vi kun en kasse øl«!

Ved nytår 1940 ophørte den midlertidige tjeneste, og jeg vendte tilbage til Marstal, næsten som en holden mand. Jeg havde jo oppebåret dagpenge, selv om jeg faktisk boede hjemme hos far og mor. Jeg købte nyt tøj for pengene, hvilket viste sig fornuftigt. Der blev snart mangel på alt.

Verdenskrig

Efter nytår frøs hele det sydfynske øhav til, og næsten al skibsfart blev lammet. Det gav nogle stille måneder på Marstal toldkammer, hvor der var tid til at skrive avisartikler.

Den 1. marts 1940 blev jeg forflyttet til København, hvor jeg skulle på vejerbodskursus og dernæst fagkursus. Men færgerne sejlede jo ikke. Værelset var sagt op, og alle mine ejendele pakket. Til alt held var det efter en pause blevet muligt at køre i bil på isen. Sammen med alle mine rørlige ejendele blev jeg

I. B. S. Estrup.

Shabogoo
25/12

My dear Sam,
mayst you be
Selling! for your
welfare of 25/12,
gladly my own
and good Affection
of your long life,
I wish you to
first fight it
to all the more for
good of your life,
I wish you
your friend and friend

I. B. S. Estrup

anbragt på ladet af en lastbil med en såkaldt charabanckasse - ovenpå en ladning ost fra Dunkær Andelsmejeri. Turen over isen til Tåsinge blev ret dramatisk. Flere steder lå der meget vand og ofte nys ovenpå den gamle, men frem kom vi. Samme dag den 1. marts gik to andre lastbiler gennem isen, heldigvis uden at nogen druknede.

Turen kostede 10 kr., men kunne nemt være blevet dyrere. Sjovt nok sejlede færgen over Svendborg sund, hvor der er megen strøm. I løbet af dagen nåede jeg Nyborg. Her overnattede jeg på kurhotellet Nyborg Strand. Det kostede 2 kr., men så var der heller ingen varme. Tidligt næste morgen kom jeg med taxa til Knudshoved isbådestation, hvor færgen Freja lå med stævnen mod kajen. Der var ca. 800 rejsende, vi nåede Korsør på et par timer og kom videre til København.

Vejerbodskurset forløb uden nævneværdige begivenheder af tjenstlig art. Men 9. april satte sig jo fast i erindringen. Jeg har endnu et originalt Oprop, samlet op på Østerbrogade. Fagkursus forløb med den sædvanlige morskab på Lumskebugten og andre steder. Dog med en nyskabelse, som jeg også vil prale af. Det lykkedes os at overbevise Det kongelige Teater om, at vi var studerende. Det gav adgang til fribilletter, og Elverhøi, Sparekassen og balletten

Troldmandens Lærling var blandt de forestillinger, mange af os overværede. Studier blev der også tid til, og censor, overtoldinspektør Anderskov, kunne glæde sig over, at hans protegé fik årets bedste eksamen, hvilket gav ret til at vælge tjenestested.

Det blev selvfølgelig Vordingborg, hvor jeg igen kunne bo hjemme til favørpris. Det blev til ti gode måneder på kontoret, denne gang sammen med den nye elev, Rikard Bøg, der allerede dengang viste sig at være meget dygtig og særdeles underholdende. Han havde også sit hjem i Vordingborg, men døde alt for tidligt.

Den 3. november blev jeg indkaldt og mødte som rekrut i Den kongelige Livgardes kanonkompagni (panserværnet). Lønnen var dog alt andet end kongelig, 75 øre om dagen. Heldigvis oppebar man som tjenestemandaspirant kvart løn fra toldvæsenet, ca. 40 kr. om måneden. Det følgende år blev ret uforglemmeligt. Vi løb ind i en af de strengeste vintre, som er registreret i Danmark. Jægersborg kaserne viste sig i det klima helt uegnet at bo i, men til gengæld blev sommeren i Rosenborg kaserne dejlig.

Kammeratskabet var helt unikt og stod sin prøve i flere kritiske situationer som under Telegramkrisen i september-oktober 1942, hvor man fryg-

En af Danmarkshistoriens mange snørklede stier forbinder Jørgen Ulrik Sølling med provisorietidens »jernkansler«, I.B.S. Estrup (1825-1913). Som 18-årig huslærerinde havde Søllings mor vundet den fhv. konseilspræsidents, hans børn og børnebørns hjerter, og i hele sin barndom tilbragte Sølling alle sommerferier hos familien Estrup på herregården Kongsdal. Som baggrund den 87-årige statsmands lykønskning til Regine Sølling, da hun havde født Søllings storebroder Niels Jakob i 1912. Den senere fængselsinspektør på Kærshovedgård udenfor Ikast blev meget passende opkaldt efter konseilspræsidentens to børnebørn.

tede kupforsøg og dermed overfald på kasernen og Amalienborg. Der var ikke noget med blå uniformer og bjørneskindshuer. Vi gik på vagt i feltuniform med stålhelmet. Krisen drev over, men en natvægter blev ulykkeligvis dræbt. En kammerat og jeg havde tidligere på natten mødt ham i haven bag kronprins Frederiks palæ og advaret ham, da han ikke svarede på feltråbet, som var »Nørre - port«. Alligevel blev han dræbt af skud. Vagtposten måtte tro, at det var en tysker. Episoden viser, at i givet fald var der blevet ydet modstand.

Frihedskampen

Som hjemsendt fra Livgarden blev jeg i. november 1942 forflyttet til Korsør, hvor jeg kom til at gøre tjeneste på regnskabskontoret. Grundet særlige personaledispositioner uden at blive overanstrengt. Så der var rigelig energi til at gå op i byens civile liv. Jeg var med til at

oprette en terrænsportsforening, der var et led i den spirende modstandsbevægelse. Den fik meget stor tilslutning. Landsforeningens formand, kaptajn G.B. Mackeprang, blev straks efter myrdet af tyskerne eller deres håndlangere. Vores berømte kollega, toldassistent Anthon Jensen, bedre kendt som Jyllands våbenedkastningschef Toldstrup, træned selv en afdeling i Skive. Han var løjtnant og havde dermed de bedste forudsætninger.

Krigen påvirkede tilværelsen mere og mere. En forårsnat blev 6-7 britiske og amerikanske bombemaskiner i ret lav højde skudt ned af tyskerne ved Korsør. Det var uhyggeligt at være tilskuer til. Også en anden oplevelse må med.

På min 24 års fødselsdag kom jeg sent om aftenen den 28. august 1943 på besøg hos min storebror i Horsens, hvor han netop var blevet vicefængselsinspektør ved statsfængslet. Klokkeren 4 om morgenen søndag den 29. blev min bror som fungerende fængselsdirektør

Tjenesteboligen i Vordingborg, hvor Jørgen Ulrik Sølling voksede op. Til højre ses den gamle station.

hentet af fire bevæbnede tyske soldater og ført til Ortskommandanten. Det samme overgik borgmesteren, postmesteren, de to politimestre og andre. De blev gjort bekendt med undtagelsestilstanden og afkrævet tilsagn om at ville fortsætte deres tjeneste som hidtil. Det var de nødt til at gå ind på.

Politimester Borchorst prøvede at knibe udenom, men gik til sidst alligevel med. Han var i øvrigt temmelig oprevet. På vejen var den tyske officer, der havde afhentet ham, ved et uheld blevet skudt af en tysk vagtpost og udåndede i hans arme med blodet styrrende ud af munden. Politimesterens uniform var helt tilsølet af blod.

Efter søndagsgudstjenesten i fængselskirken, som var stuvende fuld, orienterede min bror om situationen. Da han nævnte episoden med den dræbte, tyske officer, kvitterede fangerne med et bragende bifald. Kriminelle fanger, som var tyskvenlige, ville de andre fanger i øvrigt ikke have noget at gøre med.

De følgende dage var fængslet besat af tyske tropper. Den tyske vagtleder var ret afdæmpet, men gjorde dog opmærksom på, at hvis fangerne vedblev med at råbe »Rote Front« ud af cellevinduerne, ville de blive skudt.

I Korsør nåede jeg at blive medlem af en halv snes foreninger, også KU, hvor jeg endte med at blive formand. Foreningen havde ikke færre end 200 medlemmer og var langt den største politiske ungdomsorganisation i byen - og ikke kun fordi vi arrangerede de bedste baller, for det gjorde vi jo, men nok så meget, fordi vi holdt såkaldte dagligstuemøder, hvor folketingsmænd og andre gav fortrolige oplysninger. Desu-

den forstod vi som pionerer at udnytte aftenskolelovens tilskudsregler ved at etablere undervisning i samfundslære og dansk litteratur. Mon KU overhovedet eksisterer i Korsør i dag?

Nykøbing

Det kom lidt på tværs, at jeg midt i oktober 1943 fik besked på at afgå til Nykøbing Sjælland, hvor toldassistent la Cour var blevet forflyttet til Gilleleje. Min nye månedsløn androg 224 kr. og 17 øre. Som trøst modtog jeg den 2. november et smukt brev fra Korsør KU. Brevet var underskrevet af den nye formand, Aage Deleuran, den senere chefredaktør for Berlingske Tidende.

Nykøbing viste sig dog snart ikke at være så slem. Jeg kom hurtigt ind i byens sociale liv, og allerede den 24. oktober var jeg valgt som revisor i den lokale garderforening! På toldkammeret ventede der nok af arbejdsopgaver, da kontrollen med alle de nye afgiftspligtige virksomheder hidtil havde været noget spredt. På cykel med hyppigt punkterende celluldsdæk eller i hyrevogn med gasgenerator begyndte jeg at gennemtrawle det smukke Ods herred.

Et kontroleftersyn i en landbrugs kunne forme sig sådan, at man ved ankomsten (uanmeldt) bad om at tale med uddeleren. Samtidig kiggede man lidt i de kontrabøger, som næsten altid lå på disken. Her var hver kundes indkøb jo specificeret, som regel også nogle afgiftspligtige varer som arbejds-sokker. Tillægsafgiften skulle man så kunne finde i det påbudte afgiftsregnskab, men der ledte man ofte forgæves.

Meget ofte var der også andre uregelmæssigheder. Man foretog dernæst en optælling af varelageret, fastslog lageret ved afgiftsperiodens start, konstaterede en gennemsnitsavance, beregnede indkøbenes størrelse og indhentede undertiden leverandøroplysninger. Man kunne så forholdsvis let beregne, hvad omsætningen mindst burde beløbe sig til.

Der var tit ret stor forskel på dette beløb og det, der var angivet overfor toldvæsenet. Så skulle den manglende afgift jo efterbetales, i mange tilfælde også en bøde, selv om der tit ikke var tale om bevidst snyd. Det medførte en

ret betydelig kontoreksercits på toldkammeret, som i vidt omfang gik ud over chefen, toldforvalter Georg Gretlund, som jeg fik et ualmindelig godt samarbejde med. Derfor besluttede vi at dele de dusører, som i reglen fulgte i kølvandet på afgørelserne i afgiftssagerne.

Midt i travlheden var det irriterende at få stillet drilske spørgsmål om, hvad toldere egentlig tog sig til. Krigen havde jo stoppet al vareimport, skibsfart og grænsetrafik. Jeg skrev derfor en kronik om de faktiske forhold i toldvæsenet. Den var egentlig tiltænkt et dagblad, men da redaktøren af

Jørgen Ulrik Søllings forældre foran tjenesteboligen. Regine Sølling var datter af en politiassistent i Karlslunde, men tidligt forældreløs og havde taget præliminæreksamen i Randers. Under et besøg på det nærliggende gods Ormstrup gjorde hun et så godt indtryk, at hun blev antaget som familien Estrups huslærerinde. Indsat overbanemester Sølling som ung sekundløjtnant under 1. verdenskrig. Samuel Anton Sølling kaldet Sam, stammede ligesom sin hustru fra Randers. Han var kendt for at have opfundet en særlig spejlprojektor til at belyse jernbanebomme.

Dansk Toldtidende, Henry G. Petersen, netop fungerede som toldforvalter i sin hjemby, benyttede jeg lejligheden til at få artiklen vurderet af ham. Han var tilfreds, men foreslog, at den blev bragt i Dansk Toldtidende for, at den kunne blive citeret i videst muligt omfang (enhver redaktørs ønskedrøm). Selvom et honorar dermed var udelukket, gik jeg – noget beæret – med til det. Resultatet var intet mindre end formidabelt. Aviser og fagblade fra Flensborg Avis over Fyrvæsenets blad til diverse Socialdemokrater og alle fire Odsherredaviser optrykte artiklen. Børsen netop på min 25 års fødselsdag.

I januar 1944 holdt tjenestemændene i mange byer protestmøder mod de urimelige lønninger, som var sakket håbløst bagud i forhold til den øvrige befolkning. Det startede i Esbjerg med toldassistent Aage Lasborg, den senere formand for etatsforeningen, som initiativtager. På et møde med over 600 tjenestemænd holdt han hovedtalen. Det var ved denne lejlighed, han ytrede, at han havde hørt om en mand, der havde hamstret 15 klædninger. »For at komme over tallet 1, når en tjenestemand skal tælle sit tøj i klædeskabet, må han ofte tælle bagklædningen med!« Den gjorde lykke.

I Nykøbing Sjælland ville vi jo ikke stå tilbage. Vi dannede en komité, som indkaldte til møde den 9. februar i den store sal på hotel Phønix. »Kongesangbogen medbringes«, hed det i annoncerne, som det var almindeligt under besættelsen. Ikke færre end 300 tjenestemænd mødte op. Det var mange i en by med kun 4.000 indbyggere. Blandt talerne var en læge og en plejer fra Statshospitalet, en overassistent fra

Marstal toldkammer 1939. Forrest den elskelige toldforvalter Holger A.E. Pedersen, bagest toldbetjent P.K. Hansen.

postvæsenet, en kommunalt ansat og så mig. Standardresolutionen, der krævede 3 1/2 indefrosne reguleringstillægsportioner udbetalt, blev naturligvis enstemmigt vedtaget, og aviserne skrev vidt og bredt om mødet. Toldmedhjælperen, fra 1. marts ovenikøbet toldassistenten, »var noget«.

Under jorden

Snart efter blev jeg opsøgt af en KU'er fra Roskilde, som ville have mig som lokalrepræsentant for det, som langt senere viste sig at være Den sjællandske Organisation, hvis stifter var Børge Lindegaard Olsen, og som samarbejde med Studenternes Efterretningstjene-

ste. Det førte til, at der hver uge til toldkammeret ankom en ret stor post- eller banepakke med illegale blade som Hjemmefronten og Frit Danmark. Opgaven gik ud på at få distribueret bladene i det meste af Odsherred. Mange af dem skulle foldes og heftes, hvilket foregik i toldpakhuset på et bord, som vi til formålet fik rigget til. I arbejdet deltog hele personalet: toldforvalteren, toldelev Niels Erik Hansen, kaldet Nisserik, senere toldelev Wagn Møjlkar Larsen og kontorassistent Karin H. Christensen, kaldet Tut. Toldvæsenet lagde generøst konvolutter og porto til - der var jo tale om en art »toldgods«. Hovedparten af bladene blev dog distribueret ved personlig kontakt. Jeg var ikke så glad for, at toldforvalteren ved eftersyn i restauranter (hvor han satte stor pris på at medvirke) kunne finde på at uddele blade, men det gik altså godt.

På invasionsdagen den 6. juni 1944 mødte jeg foran toldkammeret to meget gode garderdekammerater, 12 og 27. De var som Holger Danske-sabotører efterlyst af Gestapo og havde gemt sig i et sommerhus. De blev mildt sagt glade for at høre om invasionen. Vi spiste en udmærket frokost på Phønix - det var ikke penge, de manglede! Det var sidste gang, jeg så 27. Han døde siden i tysk koncentrationslejr. 12 blev også taget og endte i Neuengamme, hvor han fik helbredet ødelagt.

I løbet af sommeren dannede dommerfuldmægtig G. Ulrich med min assistance en såkaldt militær vente-gruppe. Straks efter oprettede kontorfuldmægtig Svend Berthelsen fra politikontoret også med min deltagelse en

Den unge toldelev Jørgen Ulrik Sølling på inspektion i Marstal havn i 1939.

lokalbladgruppe. Vi syntes, at der manglede nyheder fra Odsherred, så vi udgav Nykøbing-Posten. Det var måske letsindigt i så lille et samfund. Angiveri resulterede i, at Berthelsen og flere kammerater fra Roskilde, der tilfældigt var på besøg, blev arresteret af Gestapo søndag den 12. november klokken 6 om morgenen.

Jeg blev underrettet på min bopæl af fru Gretlund, som havde hørt om anholdelserne ude i byen og vidste, at jeg havde noget i klemme. Jeg forlod straks lejligheden og forsvandt et par dage fra byen. Forinden nåede jeg dog at spise en herlig frokost hos toldforvalteren, som også forsynede mig med et forskud af toldkassen på 100 kr. Senere vendte jeg tilbage for ikke at demonstrere dårlig samvittighed ved mit fravær. Noget letsindigt havde vi heller ikke aftalt forholdsregler ved anholdelser. Jeg overnattede dog ikke hjemme.

Den 23. november sad jeg på toldkammeret, mens toldforvalteren var i København, da jeg blev ringet op af kontroltelefonistinden, som jeg kendte godt. Hun fortalte, at Gestapo var kommet til byen fra Rørvig og nu befandt sig på Vilh. Nielsens hotel - konstateret ved direkte aflytning og andre efterretningskilder. Jeg forlod omgående toldkammeret midt i en linie i kassejournalen og gemte mig på Statshospitalet, godt hjulpet af Tuts forældre, som begge var plejere der. To minutter efter stod Gestapo på toldkammeret. De blev en hel time og forsøgte sig også flere gange hjemme og i pensionatet.

Efter det gik jeg regulært under jorden et andet sted på Sjælland. Før afrejsen på cykel var det ved en natlig ekskursion lykkedes at bjerge skiftetøj og andet fra lejligheden. Senere erfarede jeg via de tilfældige gæster fra Ros-

kilde, der imidlertid var blevet løsladt, at de fængslede havde udnævnt mig som hovedansvarlig for Nykøbingposten. De regnede med, at jeg havde bragt mig i sikkerhed. Berthelsen og de andre blev overført til Frøslevlejren. Heldigvis kom de ikke videre til Tyskland som så mange andre.

Selv overvejede jeg at undvige til Sverige for at gå ind i Den danske Brigade, men i opgørets stund ville jeg gerne være tæt på. I min underjordiske tilværelse foretog jeg mig ikke noget, som er værd at tale om, og da slet ikke noget helt modigt, men jeg kan love for, at den var meget belastende. Også for de mange venlige mennesker, der husede mig, og ofte var lige så skræmte som en selv.

En dag i København var jeg oppe hos kontorchef Grønlund for lige at vise flaget. Jeg kan endnu høre for mit indre øre hans håndervridende formaning: »Nu må De love mig, hr. Sølling, at passe godt på Dem selv. Vi vil meget gerne bevare Dem for toldvæsenet!« Den 5. marts måtte jeg i pressens radioavis høre den sørgelige nyhed, at toldforvalter Gretlund var død om natten af et hjerteslag. Det gjorde indtryk.

Befrielsen

Jeg slap igennem den illegale tilværelse uden at blive indfanget, og 5. maj 1945 kunne jeg som medlem af Nykøbings kommandogruppe træde frem i dagslyset. Der indtraf en del dramatiske episoder under tjenesten. Den 6. maj omringede kampklare tyske tropper vores hovedkvarter på skolen. De var sure over, at nogle tyske Organisation

Toldjollen gav mulighed for at borde Klokkebøjen i Marstal bugt. Den ukendte unge dame synes helt ubekymret.

Legitimationskort
for
Sikkerhedsomraadet i Jylland.

Navn Jørgen Ulrik Sølling
Stilling Toldmedhjælper
Bopæl Vordingborg gl. Station, Vordingborg
Født d. 28. 1918 af Sølling & ...
Indehaverens Underskrift Sølling

Vordingborg Folkeregister
d. 21. 8. 1941.
Skudman

Kortet skal altid medføres.

Politikreds
Nr. 9

Legitimationskort
for
danske Statsborgere.

Navn Jens Sørensen
Stilling Kontorist
Bopæl Østre Lyng - Nykøbing Sj.
Født d. 29. 10. 1920 København.
Indehaverens Underskrift Sørensen

Folkeregistret
Nykøbing Sj.
d. 25. 4. 1942
Kukjøl
Folkeregistret
Nykøbing Sj.
Kortet skal altid medføres.

Et ægte legitimationskort og et falsk, hvor toldmedhjælper Sølling er blevet til den et år yngre kontorist Sørensen. Minder fra en illegal tilværelse under den tyske besættelse.

Todt-folk var blevet arresteret af modstandsbevægelsen. Hvis ikke de straks blev frigivet, ville de befri dem med magt. Der var ikke andet at gøre end at føje dem. Det kunne man også roligt gøre, da det drejede sig om halvcivile folk. Organisation Todt var en slags militær entreprenørvirksomhed, der var i gang med store befæstningsanlæg på nordkysten, og englænderne var endnu langt fra Nykøbing.

Senere blev der skyderi i Rørvig, hvor to fra Hundested opførte sig så mystisk, at de stod til anholdelse. Det modsatte de sig med våben i hånd med det resultat, at den ene blev dræbt og den anden ilde tilredt af maskinpistolssalver. Senere viste det sig, at de faktisk havde en vis tilknytning til

modstandsbevægelsen. Det var bare ærgerligt, syntes man dengang. Selvom skuddene ikke var mine, har hendelsen sidenhen kunnet give mareridt. Måske er det grunden til, at min stress-tærskel senere i livet har været for lav.

En mere munter oplevelse. Den 8. maj havde jeg et ærinde i Holbæk. Sent om eftermiddagen hørte jeg midt i byen jubelråb fra gaden. De viste sig at være udløst af en jeep med engelske soldater, de første i Holbæk. De skulle videre til Nykøbing for at modtage tyskernes overgivelse, og løjtnanten gav mig lov til at følge med. Således gik det til, at jeg ankom til Nykøbing i et mindre triumftog. Sammen med ledelsen spiste vi alle den aften en meget festlig middag. Direktøren for slagteriet traktede per-

sonlig og uden rationeringskort med herlige bøffer, og englænderne havde jo cigaretter af rigtig tobak.

Straks efter tjenesten i modstandsbevægelsen ønskede Krigsministeriet at genindkalde årgangene 1940-1943 den 1. juni. Det betød jo for mit vedkommende Livgarden. Det kom til at vare fem måneder, men hvilke måneder! Der herskede en euforisk stemning i København, og soldater nød stor goodwill. Helt ovenud blev stemningen søndag den 10. juni, da Livgarden igen overtog vagten på Amalienborg, og den gamle vagtparade med bjørneskindshuer og klingende spil afløste politivagtens 240 mand. Uniformerne havde været bragt i sikkerhed på et kirkeloft siden 29. august 1943. Nationaltidende fastslog i sin reportage, at »hundredtusinder hyldede paraden«. Jeg havde det held at være blandt de udvalgte gardere, og det blev faktisk en oplevelse for livet.

Helsingør

Det blev en god sommer, og til festlighederne bidrog, at toldvæsenet i alle fem måneder udbetalte fuld løn. Det samme havde man gjort (via checkkonto) under mit fravær som illegal. Ved hjemsendelsen den 1. november 1945 blev jeg efter ny audiens hos Grønvold forflyttet til Helsingør, hvor der efter krigen var opstået et stort personalebehov. Det skulle blive ti herlige år, udmærket beskrevet i Zise af toldinspektør A.H. Larsen.³

Larsen blev i øvrigt årsagen til, at jeg traf min kone. På hans proponering var jeg nemlig i begyndelsen af 1946 optaget som broder i det meget ærværdige Helsingørs Kgl. Privilegerede Skydeselskab af 1766. Det medførte, at jeg fik adgang til at spise frokost og middag under yderst civiliserede former i selskabets meget smukke lokaler i

Toldassisterne Sølling og Reinald Foldager i Helsingør 1953. Foldager havde ligesom Sølling deltaget i modstandsbevægelsen, men var mindre heldig og havnede i koncentrationslejr. Senere blev han toldinspektør i Kastrup lufthavn.

Stengade, hvor restauratøren havde skydebrødre i pension. Her traf jeg i november 1946 ved en spisning med dansant min kone, som deltog med sine forældre, fordi en teatertur med en veninde var blevet aflyst. Vi holder sammen den dag i dag. Og så er jeg glad for, at jeg i 1948 blev medstifter og første formand for den meget aktive Helsingør Toldassistentforening, senere formand for Toldetatens 3. kreds og hovedbestyrelsesmedlem.

For at afslutte disse spredte erindringer kan som et kuriosum nævnes, at den Gestapomand, som havde forsøgt at anholde mig, blev fanget og dømt. Han hed Heinrich August Dominiq, også kaldet Bremer. Han var tysk indvandrer, men dansk statsborger og dermed landsforræder. Ved særdomstolen for Frederiksborg amt fik han i 1947 12 års fængsel, selv om Nykøbing lå i Holbæk amt.

Min storebror var i 1946 blevet inspektør for det nyoprettede fængsel

Store Grundet ved Vejle. Det var mest beregnet på landsforrædere, så jeg spurgte ham, om han skulle have Dominiq siddende. Sikkert i strid med alle regler svarede han, at det havde han! Han fik også Dominiq til samtale på kontoret. Det viste sig, at han meget vel huskede sine aktioner i Nykøbing. Efter flere forgæves besøg på min bopæl og i pensionatet var man blevet klar over, at jeg måtte være gået under jorden. Det havde der efter hans opfattelse ikke været grund til. Man ville bare høre min forklaring. Sagde han. Alle senere anholdte fra Nykøbing var dog blevet afhørt om deres kendskab til mig. Han berømtede i øvrigt kontorassistenten (Tut, hvor er du nu?), der havde håndteret situationen på toldkammeret yderst koldblodigt. Hun havde endda været spydig!

Da Sølling skulle bures inde hos Dominiq, var det Dominiq, der blev buret inde hos Sølling. Mon ikke, man med nogen ret kan kalde det nemesis?

Noter

1. Svend Aage Ballisagers far havde samme indstilling. Se Zise 1986 s. 120.
2. Jf. Børge Untidt i Zise 1986 s. 87.
3. Se A.H. Larsens artikler i Zise 1986 s. 75-86, 99-117.

Indtægt af Læsø

af Jens Velle

Viborg Katedralskoles årsskrift indholdt i mange år et regnskab. De fleste poster var let gennemskuelige, især udgifterne, hvoraf lønninger naturligvis udgjorde broderparten. Anderledes forholdt det sig med indtægterne. Blader man tilbage til 1951-1952, optræder et beløb på 660,48 kr., der betegnes »Indtægt af Læsø«. Umiddelbart tager posten sig ud som et mysterium, og der må graves i historien, før forklaringen dukker op.

Vi skal helt tilbage til den tidlige middelalder, hvor Læsø blev overdraget domkapitlet i Viborg. Hvornår det skete, fortøner sig i historiens mørke, men sandsynligheden taler for en kongelig donation. Meningen har utvivlsomt været at sikre de fromme kanniker ved domkirken en stabil indtægtskilde af Læsøs »guld«, saltet. Hvor meget salt, der blev produceret, er ukendt, men vi har spredte oplysninger om de afgifter, der blev sendt til Viborg. Desuden foregår der i disse år arkæologiske udgravninger og arkivundersøgelser, der giver et overraskende indblik i Læsøboernes specielle næringsvej.

Øens indbyggere kaldes i middelalderen domkapitlets »vornede og tjenere«, hvormed antydes, at de stod i et fæsteforhold til kapitlet i Viborg. Som fæstere erlagde de stedsmål, når et fæste blev tiltrådt, landgilde, som var den årlige skat i korn, smør, penge og

salt, samt skuresalt, en afgift i salt, der ydedes for, at Læsøboerne kunne hente brændsel i kapitlets skove til at fyre under saltkedlerne. Der er bevaret regnskaber fra slutningen af 1500-tallet, og her er saltafgifterne omhyggeligt opført for sig.

Andre afgifter til kapitlet hang sammen med, at kannikerne nød visse kongelige rettigheder. Det gav sig udslag i, at kapitlet indsatte en birkedommer på øen og opkrævede bøder. Det oppebar en femtedel af den bjærgeløn, som øens indbyggere tjente ved strandinger, og endelig blev kongetienden også betalt til kapitlets kasse, ligesom bispetienden før reformationen givetvis er blevet det.

De mange afgifter opkrævedes af kapitlets foged, der i middelalderen benævnes »procurator Lessovia« eller »procurator capituli«, og som residerede på Klitgård lidt nord for Byrum kirke. En række interessante instrukser fortæller om fogedens virksomhed. Jens Bagge skulle i 1481 overvåge saltproduktionen og sørge for, at kapitlets salt blev ydet inden 14 dage efter Mikkelsdag (dvs. midt i oktober). Det skulle i gode tønder sendes til Hjarbæk, der var Viborgs havneby i Limfjorden. Saltet skulle sejles i tre omgange, og skibet på hver tur rumme 18 læster salt (à 12 tønder). Det tilføjes, at hvis der produceredes mere salt, skulle det også sendes. Domkapitlet i Viborg

Blev prælaterne i Jyllands gamle hovedstad rige af skatten fra Læsø? Her stiftsprovstens gård i Viborg. (Foto 1917 i Jens Velløv: Hugo Matthiessens Viborg. Forlaget Hikuin 1987).

modtog altså sidst i 1400-tallet hvert år mindst 648 tønder salt.

Kannikerne boede oprindeligt sammen, men i 1440 blev domkapitlet sekulariseret og dets medlemmer flyttede ud i egne boliger. Kapitlet kom nu til at bestå af tre prælater – en provst, en ærkedegn og en kantor – samt 12 menige kanniker. Hvert embede lønnedes af afkastet fra jordegods, hvortil kom saltet fra Læsø. Af statutterne fremgår det, at hver prælat skulle modtage 12 tønder, de menige kanniker det halve, mens skolemesteren ligesom de tre prælater fik 12 tønder.

Efter reformationen 1536 benyttedes prælaturer og kanonikater som løn til kongelige embedsmænd og til institutioner, og her spillede indtægten fra Læsø fortsat en vigtig rolle. I 1597 er der en gunstig lejlighed til at kigge kannikerne over skulderen. Fire af kapitlets medlemmer rejste i dette år til Læsø for at inspicere. En af dem var Viborgs læge, en anden rektor på katedralskolen. Rejsen førte til, at afgifterne af øen blev nedsat.

Saltsydningen på Læsø gik efterhånden stærkt tilbage, og i 1652 ophørte den helt. Da var næsten al skov fældet til brændsel, og en tiltagende sandfygning lagde store dele af øen øde. Den 3. december 1652 indgik Læsøboerne en overenskomst med kapitlet, hvoraf fremgik, at afgifterne af saltkedlerne faldt bort, mens landgilden i salt erstattedes af en pengeafgift på 4 sletdaler og 4 skilling af hver gård. De samlede afgifter opførtes i en jordebog og beløb sig til 675 sletdaler, 3 mark og 1 skilling.

Enevælden indførtes i 1660, og kapitlet måtte se sine rettigheder truet.

Efterhånden opfattedes den gamle måde at beregne afgifter som forældet og uretfærdig. Læsøboerne følte mere og mere kapitlets rolle på deres ø som et utåleligt åg, men en højesteretsdom i 1785 fastslog dog kapitlets herlighedsret over øen. Det skulle fortsat oppebære landgilde og femteparten af bjærgelønnen, og der skulle stadig præsternes hoveri til Klitgård. I 1844 renoncerede kapitlet på rettighederne til Læsøs vidtstrakte overdrev og udmarksjorder mod at slippe for skatteopkrævningen, der i stedet overgik til Viborg amtstue. Jorderne blev fordelt blandt gårdene i de karakteristiske lange, smalle parceller, der har sat sit tydelige præg på øen.

Viborgs gamle domkapitel fra middelalderen var efterhånden svundet ind til kirken og skolen, der modtog afgifterne fra Læsø som en del af statsstøtten. Men det stod klart, at i hvert fald dele af det flerstrengede afgiftssystem burde bortfalde. Ved en kongelig resolution i 1858 ophævedes endelig kapitlets andel af bjærgelønnen, og landfogedtjenesten nedlagdes. Samtlige skatter, landgilde og kongetiende blev overdraget til amtstuen.

Domkapitlets indtægt af Læsø ophørte imidlertid ikke helt hermed. Landgilden blev ganske vist opkrævet af amtstuen som sidste del af en århundredlang beskatning, der havde tilflydt kannikerne i Viborg, men amtstuen gav faktisk beløbet videre til kapitlets arvinger. I 1909 beløb landgilden sig til 618,85 kr., hvoraf domkirken, klokkeren, organisten og hospitalet hver oppebar mindre beløb. Resten fordeltes »i følge en fra gammel tid fastslået regel« til Viborg Katedralskole med 140 kr., mens stiftsprovsten fik 36

kr. og bispeembedet (statskassen) 18 kr. Så sent som i regnskabsåret 1951-1952 tilflød der katedralskolen halvdelen af de Viborg domkapitel tillagte indtægter af Læsø kongetiende samt et beløb af Klitgården, i alt 660,48 kr.

Det er sidste gang, indtægten fra Læsø optræder. Kirkeministeriet havde efter årelange forhandlinger med Undervisningsministeriet og Finansministeriet inddraget de gamle bispetiender fra den 1. oktober 1951. Hermed

kappedes tilsyneladende uddramatisk det århundredlange bånd mellem Viborg og den fjerne ø i Kattegat. Ingen tænkte på, at et unikt stykke dansk kulturhistorie forsvandt. De 660,48 kr. har vel udgjort resterne af den længst verserende, ubrudte beskatning, der kan dokumenteres i Danmark.

I 1991 blev saltproduktionen på Læsø genoptaget efter middelalderens metoder, men uden afgifter til Viborg.

Note

Artiklen bygger på akter i Viborg Katedralskoles arkiv i Landsarkivet for Nørrejylland og Undervisningsministeriets arkiv i Rigsarkivet. Flere oplysninger i Jens Vellev: Saltproduktion på Læsø, i Danmark og i Europa. Forlaget Hikuin 1993 og Jens Vellev: Saltets vej. Forlaget Hikuin 1997.

Færger og toldere

Den 11. marts 1999 lød festlige toner ud over Søndre Toldbod. Tonerne kom ikke fra Det kongelige Kapel, men Told•Skat-orkestrets messingblæsere, fløjter, oboer, klarinetter og slagtøjet ikke at forglemme spillede så fremragende, at det lød sådan. Anledningen var også kongelig. På dagen, hvor Frederik IX ville være fyldt 100 år, åbnede Told•Skat-museet i København en udstilling om færgefart og toldkontrol efter 2. verdenskrig.

Udstillingen foregik meget stemningsfuldt om bord på »Kong Frederik IX«, majestæten personlige færge, som han indviede i 1954. »Kong Frederik IX« nyder nu et fortjent otium som museumsfærge i Nyborg, men havde i dagens anledning fyret op i kedlerne

og rundet Sjælland for at lægge til kaj udfor toldetatens gamle domicil i Amaliegade. At en ond eftertid har slettet alle spor af domicilet, tillader vi os i dagens anledning at se bort fra.

Danmarks mange spritruter synger på sidste vers, og Zise benytter lejligheden til at bringe et par glimt fra efterkrigstidens lidt kunstige trafik over sunde og bælder, der primært var baseret på det afgiftsfrie salg i toldfrit farvand. Uhyre passende spiller »Kong Frederik IX« en hovedrolle, mens dampfærgen »Danmark« lurer i kulissen. Vi takker de fem forfattere, ikke mindst vicedoldinspektør Hans Erling Kromann i Nakskov, der beredvilligt har stillet sine private fotos til rådighed.

Væmmelige toldere

af Anders Monrad Møller

Strømmen af turister og forretningsreisende var hurtigt taget til efter krigens ophør, og det rettede i allerhøjeste grad offentlighedens søgelys mod grænsetoldstederne. En artikel i Berlingske Tidende om et engelsk ægtepars oplevelser ved ankomsten til Esbjerg indeholdt en række skrækelige ringeagtst-yringer om tolderes optræden – »very nasty« og »naughty« var et par af de gloser, som kom i anvendelse om proceduren ved opkrævningen af told for en del af 700 medbragte cigaretter.

Det fik være, hvad det være var, for den slags havde man været ude for før. Men få dage efter kunne man i en ny avisartikel læse, at Departementet for Toldvæsenet meget prisværdigt havde undersøgt sagen, og en højtstående embedsmand kunne refereres for det synspunkt, at tolderne i Esbjerg virkelig havde været smålige, men nu ville de nævnte englændere modtage en skriftlig undskyldning samt få eftergivet tolden.

Dette måtte få Etatsforeningen i harnisk og fuld galop til forhandling med generaldirektøren. Især det med smålighed havde vakt opmærksomhed. For reglen var, at man told- og afgifts-

Gedser kort efter krigen. Bilerne må holde i kø for afgang.

frit kunne indføre 25 stk. cigaretter som maksimum, men i det konkrete tilfælde havde man faktisk pr. konduite yderligere ladet 350 slippe igennem. Og ingen i Esbjerg ville eller kunne kendes ved beskrivelsen af uholdighederne. Det ene med det andet gjorde, at Departementet rykkede ud med en berigtigelse i toldernes favør, og i Etatsforeningen erklærede man sig tilfredse.

Hændelsen giver i tilgift et lille indtryk af den positive særbehandling, turister faktisk fik, samtidig med, at man hurtigt kom ind i overvejelser om det uheldige i denne forskelsbehandling af de indrejsende - svenskere med tobaksvarer fik mere toldfrit igennem end danskere, men endnu lettere slap englændere for ikke at tale om de for-gudede amerikanske turister, altsammen uden faste regler. Det måtte uundgåeligt medføre ballade.

»Væmmelige toldere« er lånt fra Anders Monrad Møllers bog »Fra Etatsforening til Dansk Told & Skatteforbund« (1994) s. 177-179. Der henvises i bogen til Dansk Toldtidende 1946 s. 187-190, 199-200, 240-242.

Telegrammet satte os på sporet

af Robert Lauritsen

Mens jeg var ansat i Gedser, sejlede »Kong Frederik IX« mellem Gedser og Grossenbrode, hvor færgen både overførte biler og internationale tog. En dag fandt jeg sidst på eftermiddagen en plastikpose med cigaretter gemt i pakvognen i det internationale tog. Togpersonalet, der skulle køre toget fra Gedser til København, havde ikke været med toget, så posen måtte være anbragt af en person på færgen.

I posen lå en formular til et DSB-tjenestetelegram. Det pegede unægteligt mod en ansat ved statsbanerne. Telegrammet var forsynet med udregninger, der blev gransket nærmere. Vi fandt frem til, at det måtte være satsen for natpenge ganget med et antal timer, der viste sig at svare til en måneds nattjeneste. Natpengebeløbet var lagt sammen til et større beløb, som måtte være DSB-medarbejderens månedsløn.

Næste dag gennemgik vi DSB's lønningsregnskab og tjenestefordelingerne på overfartslederens kontor for at se, om der blandt de mistænkte var nogen, der havde gjort tjeneste den eftermiddag. Det viste sig at være en maskinmester, der gik under øgenavnet Gin & Vermouth, fordi G og V indgik i hans initialer.

Maskinmesteren skulle møde til tjeneste samme aften klokken 18 på »Kong Frederik IX«. En kollega fra Toldvæsenets Eftersøgningstjeneste og

jeg tog turen for at få en snak med ham. Under påskud af at ville se maskinrummet henvendte vi os på maskinmesterens kontor. På vej ind konstaterede vi, at hans håndskrift i maskinjournalen passede med skriften fra tjenestetelegrammet. Han bed straks på og tilstod. Der var gået 25 timer fra, at jeg fandt posen, til han indrømmede, at det var hans.

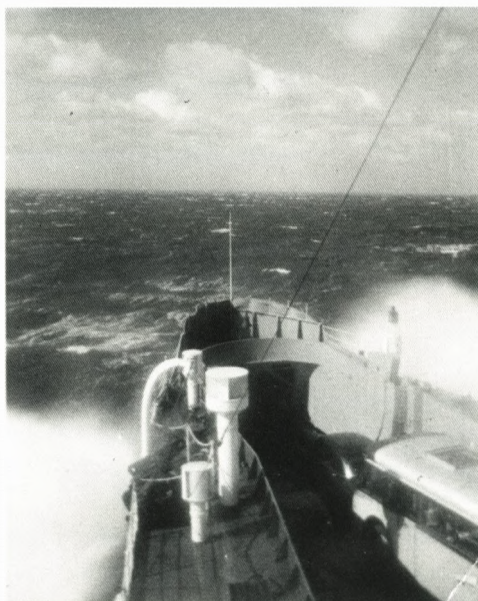
Han så meget nødtigt, at familien skulle få noget at vide, og bad derfor om, at bødekendelsen fra Departementet for Told- og Forbrugsafgifter ikke blev sendt hjem, men til hans arbejdssted. Det ønske blev imødekommet.

En kongelig gave

af Hans Erling Kromann

På sin jomfrutur i maj 1954 lagde »Kong Frederik IX« til i Korsør, hvor den blev udrustet med almindeligt grej og fik besætningen ombord. For at den nye færge kunne blive indsat hurtigst muligt på Gedser-Grossenbrode-ruten, blev det bestemt, at der skulle indlades en del proviant allerede i Korsør, inden færgen fortsatte til Gedser. Denne proviant bestod også af varer til told- og afgiftsfrit salg fra færgens kiosk, der blev leveret fra restauratør Gudmanns lager i Gedser.

Lagerpersonalet og en toldassistent startede altså turen fra Gedser - den sidste for at overvåge, at alt gik rigtigt til, hvad angik de toldfrie varer. Vel ankommet til Korsør kørte vi direkte ombord på »Kong Frederik IX«, hvor varerne straks blev bragt til salgskio-

Storm over Østersøen. Mens de rejsende flykedes om den toldfrie kiosk, slår brådsørne ind over dampfærgen »Danmark«.

sken og anbragt på diverse hylder for, at salget kunne starte på Gedser-ruten umiddelbart efter indsættelsen.

Midt under travlheden blev der opstandelse udenfor kioskens vinduer, hvor personalet med kaptajn og maskinchef i spidsen tog opstilling iført deres fineste uniformer. Det rygtedes hurtigt, at den kongelige salonvogn var kørt ombord på færgen og skulle medtages til Gedser, og at kong Frederik var på vej ad passagerlandgangen lige ud for kiosken. Her indtog vi første parket og så kong Frederik komme ombord i sin admiralsuniform. Han hilste rundt og blev ledsaget til kongesalon'en på øverste dæk af færgens kaptajn og nogle få andre.

Da vi var ved at være færdige med at pakke varerne ud og placere dem, kom

»Danmark« i mere smult vande med kurs mod Grossenbrode.

der bud fra restauratøren til den, der skriver disse linier, med en anmodning fra kong Frederik. Kongen ønskede at give salonvognens togfører en lille erindring om turen, og det skulle være nogle cerutter eller små cigarer, der på træasken havde et billede af færgen »Danmark«. Efter en kort, meget kort betænkningstid blev anmodningen imødekommet. Restauratøren og den kongelige tolder overbragte sammen den ønskede æske, og dermed fik vi mulighed for at se det indre af den kongelige salonvogn. Den var meget flot, holdt i kongeblåt. Turen til Gedser gik i øvrigt uden problemer, og færgen indsattes på ruten som planlagt.

Tjeneste kontra tidsfordriv

af Hans H. Christiansen

Det er ingen hemmelighed, at der på visse færgeruter kunne være lange ventetider mellem færgerne. Især i Gedser,

hvor færgerne anløb med flere timers mellemrum. Man afsluttede papirarbejdet, og så blev der ellers spillet Marrebæk-whist og drukket kaffe. Nogle holdt også af at slukke tørsten med et par øl, og til dem hørte udpræget en afløserkollega, der gik under øgenavnet Kaldskapellanen.

I visitationslokalet i bilfeltet fandtes der midt i lokalet et »ophøjet« kontor, der var forsynet med matterede ruder. Det kunne lige rumme et bord og fireseks stole. Kontoret blev brugt som afslapningsrum af personalet og var af en vittig person blevet døbt Sakristiet.

Efter at have ekspederet en færgе var det tid til en »slapper«, og den tjenstgørende toldassistent ville gerne have selskab. Over samtaleanlægget, der kunne høres over hele færgеområdet og DSB's sporanlæg, kaldet han: »Kaldskapellanen til Sakristiet, Kaldskapellanen til Sakristiet«. Man så nu den nævnte person i strakt galop spæne op gennem bilfeltet med kurs mod visitationslokalet og Sakristiet. Den næste time anvendtes til kollegial hygge.

De forlorne tænder

Af veneration for Zises første redaktør, hvis fader endte som direktør for ruten Bagenkop-Kiel, er lånt denne lille anekdote i skriftet Færgerne fra Langeland, udgivet af Langelands Museum.

Da damperen »Tranekjær« i årene 1964-1965 besejlede spritruten Fåborg-Kapeln, opstod der mange sjove episoder. Ruten var meget populær, især blandt pensionister. Engang, da vejret ikke var

det allerbedste, gik kaptajn Kanstrup ned langs køen af passagerer inden paskontrollen og advarede de mindre søstærke mod at tage med på turen. Men folk tog sig ikke af kaptajnens advarsler. Der var jo ikke meget blæst i Fåborg.

Alle kom ombord, men det varede ikke længe, inden det var galt med de første passagerer, og da »Tranekjær« havde rundet Skjoldnæs, gik det helt galt. Folk hang og lå rundt omkring, og mange måtte ofre morgenmaden på dørken eller i de udleverede brækposer. I Kappeln lagde skibet til kaj i få minutter og afgik derefter hjemad. Vejret havde nu bedret sig, og vinden kom agterind. Passagererne kom på højkant og begyndte at interessere sig for indkøb i kiosken.

I kampens hede havde mange af de ældre tabt gebisset, men en af de flinke matroser havde samlet gebisserne op, rengjort dem og lagt dem på et stort stålfad, som var stillet frem i salon'en. De gebisløse kunne så finde frem til

Endnu først i 50'erne tiltrak færgens afgang mange nysgerrige. Her kører det rige broderfolks turistbusser om bord.

deres tænder, inden de nød smørrebrødet og snapsene.

En seriøs spritrute

af Hans H. Christiansen

Ved indsættelsen af »Gelting Syd« 1. februar 1982 var der inden sæsonstarten inviteret til reception. Leverandører, aktionærer, myndigheder og selvfølgelig byens borgmester deltog. Den daværende direktør havde ved flere lejligheder pointeret, at selskabet drev en seriøs trafikrute. Da borgmesteren i sin indvielsestale roste selskabet for dets initiativ og udtalte sin glæde over, at så mange pensionister fik besat deres fritid, hvilket sparede flere plejehjemspladser, kneb det for direktøren at finde en grimasse. Det kan tilføjes, at Langeland-Kielliniens direktør i modsætning til kollegaen i Fåborg havde udtalt: »Vi driver en seriøs spritrute«.

Endnu en lille historie fra det virkelige liv. Kontrol-tolderen passede sit job, da en pæn herre i jakkesæt (Fåborg-Gelting-liniens direktør Chal-

Toldvagtmaster K. Nielsen ransager høfligt indholdet af en svensk limousine.

mar Rasmussen) vil passere passagerkontrollen. Tolderen spørger pænt: »Hvad har De i mappen? Er der noget, der skal deklareres?« Passageren svarer lidt indigneret: »Er De ikke klar over, hvem jeg er?« Tolderen stopper passagererne, rækker en hånd op og råber: »Er der nogen, der kan hjælpe den herre. Han ved ikke, hvem han er!«

Personalet ved Gedser toldkammer

af Hans H. Christiansen

Betrakter man personaletallene ved Gedser toldkammer i årene omkring 2. verdenskrig, ses den betydning, det told- og afgiftsfrie salg fik for personaleudviklingen ved et grænsetoldsted. Også før det told- og afgiftsfrie salgs opblomstring var Gedser-Warnemünde-ruten særdeles benyttet, som det ses af, at ruten havde specielt tilknyttet toldpersonale. Dette ophørte efter krigen. Opstillingen bygger på »Håndbog for Toldetaten« 1938-1966.

	Toldass.	Toldbetj.	Kontorass.
1938	11	3	0
1941	9	3	0
1944	10	3	1
1946	5	1	1
1947	4	2	1
1949	5	5	1
1951	5	5	1
1953	11	7	1
1954	19	13	1
1956	171	141	2
1957	121	131	2
1959	121	171	2
1963	91	151	2
1965	81	91	3
1966	91	91	6

I. + 2-3 afløser.

I årene 1949-1954 øgedes både toldassistent- og toldbetjentpersonalet med 2-4 ansatte om året. Desuden blev der fra 1953-1954 forflyttet 8 toldassistenter og 6 toldbetjente til Gedser. Da »Kong Frederik IX« indsattes på Gedser-Grossenbrode-ruten i maj 1954, var det store boom en realitet. Efter åbningen af fugleflugtslinien Rødbyhavn-Puttgarten flyttede en del af trafikken til denne rute, men Gedser-Travemünde-ruten har givet nyt liv til Gedser.

Et dukkestel i kufferten

af Knud Bro

Fhv. toldinspektør, senere borgmester Knud Bro har i to erindringsbøger, »En tolders liv« (1989) og »De gode græd og de onde lo« (1998), skildret sit livs kup som tolder, da han ombord på Gedser-Warnemünde-færgen fandt højesteretssagfører Davids dukkestel. Her følger et uddrag.

En septemberdag i det Herrens år 1937 på dampfærgen »Danmark« sad der i Hamburkekspressen en meget fornem

herre alene i en 1. classes kupé, da jeg kom ind for at foretage toldeftersyn. Han havde sixpence på hovedet, grå handsker på hænderne og virkede meget verdensfjern.

Jeg spurgte høfligt, om han medbragte andet end sine brugte rejseeffekter og klæder medtaget fra Danmark, og om han havde købt noget i udlandet. Dertil svarede herren: »Nej, det har jeg ikke«. Jeg bad derpå, om jeg måtte se hans kuffert, der lå oppe i nettet. »Vil De se min kuffert«, sagde han og så spørgende ud. »Ja tak, det er jo mit arbejde, men det varer kun et øjeblik«, og så gjorde jeg mine til at ville tage kufferten ned. Nu blev han med ét interesseret, hjalp med at løfte kufferten, og ved eftersynet var han meget »hjælpssom«, lidt mere hjælpsom end normalt.

Mellem hans brugte klæder lå indsvøbt i undertøjet et underskønt dukkestel i porcelæn, et lige så skønt skrivestel og en del andre porcelængenstande.

Jeg bad ham oplyse, hvad disse kunstgenstande havde kostet. I det samme kom min kollega - vor maleriske og helt specielle toldkontrollør, hvis fulde navn var Erik Josef Charles Marie le Beock de Bounier Boeck, et fornemt og kultiveret menneske, der var translatør i fransk - ind i kupéen og spurgte, om der var noget særligt. Jeg viste ham mit fund af kunstgenstande, som jeg kaldte dem, hvorpå han med et stort smil svarede: »Åh, det er bare lidt Woolworth kram, det betyder ingenting!«

Så forsvandt han. Det var for mig en yderst pinlig situation, og det var forståeligt, at herren i 1. classes kupéen

udtalte sin forbavsel, da jeg ikke lod mig nøje med den forklaring. Jeg gjorde ham ydmygt opmærksom på, at kontrolløren havde misforstået noget, og at jeg måtte behandle sagen efter de givne regler.

Jeg bad dernæst om at se hans pas. Han havde det fine, såkaldte udenrigsministerielle pas, som kun blev givet til prominente borgere. Da jeg i passet så, at jeg stod overfor en af landets mest magtfulde højesteretssagførere, svedte jeg det, man kalder angstens sved. Han havde en enorm indflydelse overalt, og jeg vidste umiddelbart, at han kunne knuse mig med en enkelt bemærkning. Men jeg måtte gøre min pligt, og altså fortsatte jeg.

Jeg bad ham opgive prisen på de fundne kunstgenstande, hvilket kom ham meget ubekvemt, og uden særlig overbevisning nævnte han et ubetydeligt beløb. Jeg svarede ham nu: »Jeg erkender, at jeg ikke har forstand på, hvad de er værd, men alene af den grund, at de ligger i Deres kuffert, må

*Den nymodens kølevogn
fra Sorø passerer Gedser toldkontrol.*

Bilekspeditionsbygningen i Gedser. I midten med hvid kasket en smilende toldassistent H.E. Kromann, der har forfattet indslaget om et møde med kongen om bord på færgen »Kong Frederik IX«. Til venstre med solbriller toldassistent Ljungbeck, til højre en bredbringet toldkontrollør J. Lybecker og i skjortearmer toldassistent Max Hansen.

jeg antage, at de er endog meget kostbare, og jeg må bede Dem opgive den rette værdi«.

Han var øjensynlig pinligt berørt af situationen og opgav tøvende et beløb, der nærmede sig 15.000 kr., efter datidens prislag et stort beløb. Tolden på kunstgenstande beløb sig dengang til 25 % af værdien.

Jeg meddelte ham nu, at jeg beklageligvis måtte tilbageholde de uangivne og forstukne varer og indsende rapport til Departementet for Told- og Forbrugsafgifter, der ville afgøre sagen. Jeg kan tilføje, at han også skulle have valuta-attest for at indføre varerne, og det havde han ikke.

Højesteretssagføreren protesterede nu imod, at jeg beslaglagde genstan-

dene, »fordi jeg ikke kan få valuta-attest«, som han udtalte. »De må ikke tage dem fra mig, det ville være som at tappe mit hjerteblod. Jeg har søgt efter disse genstande i årevis. Forstår De, hvad det betyder for mig?«

Jeg stod i en højst ulige kamp mellem en af rigets mægtigste mænd og en ung toldassistent. Tankerne for gennem mit hoved. Hvis jeg beslaglagde porcellænet og tabte det, kunne jeg skandalisere mig selv og toldvæsenet. Vandalisme mod uerstattelige kunstgenstande!

Jeg tog lynhurtigt min beslutning og meddelte højesteretssagføreren, at jeg ville imødekomme hans ønske, såfremt han gav mig en kvittering for at have modtaget de beslaglagte varer og er-

klærede på tro og love, at han ville beholde sagerne i sin varetægt, indtil tolddepartementet havde afgjort sagen. Stående skrev jeg kvittering og erkendelse og gav dem til ham. Han rejste sig op og satte sig ned flere gange, men efter lang tids grublen skrev han under. Vi skiltes uden flere kommentarer, men jeg må tilføje, at denne noble mand virkelig opførte sig korrekt og på intet tidspunkt forsøgte at slå mig ud med ufine kneb. Han viste sig som en virkelig gentleman, og bagefter havde jeg den dybeste forståelse for hans handlemåde.

Så snart, færgen ankom til Gedser, gik jeg over til toldforvalteren og af lagde beretning uden at lægge skjul på toldkontrollørens opfattelse af sagen. Jeg vil ikke sige, at der opstod panik på toldboden, men chefen greb omgående telefonen og ringede til overtoldin-

H. E. Kromann og toldassistent Hammer Hansen ved indgangen til Gedser Toldkammer.

Foran broklappen i Gedser færgehavn konfererer toldforvalter K.A. Nielsen (i cotton-coat) med de to uniformerede toldassistenter, Ljungbeck og C.H. Nissen.

spektøren i København, der lige netop undgik at få et hjerteslag. Der var ikke gået ti minutter, før overtoldinspektøren ringede tilbage med ordre fra tolddepartementet om, at man ønskede rapporten på departementets bord allerede næste morgen. Samtidig affyrede overtoldinspektøren forbandelser over sagen og mente, at hr. Bro denne gang nok var gået for vidt.

Jeg udfærdigede min rapport meget omhyggeligt for at være sikker på, at der ikke var noget for min modpart at hænge sin hat på. Så skete der det morsomme, at toldkontrolløren nu var fyr og flamme, men da han kom for at underskrive rapporten, som var det normale, nægtede toldforvalteren ham dette. Ny panik, men det var deres sag. For min skyld måtte han gerne underskrive, hvis hans egen samvittighed kunne bære det.

Få dage senere blev toldforvalteren ringet op af kontorchef Detlef Thomsen, som bad toldforvalteren om at sende mig ind i departementet, da han

»Danmark« forlader Gedser havn. Det var på denne færge, at Knud Bro i 1937 gjorde sit livs kup.

gerne ville se »det individ«, der turde skrive rapport om den mægtige højesteretssagfører. Jeg rejste med oprejst pande ind til tolddepartementet og blev modtaget meget venligt af kontorchefen, der bad mig fortælle alt om sagen. Han fortalte mig, at generaldirektøren havde læst min rapport, hvorefter fremgik, at jeg ikke havde tilbageholdt genstandene, som jeg ellers skulle efter lovens bestemmelser. Han havde begejstret udtalt: »Det var konduite!« Så gned han sig i hænderne og sagde med et underfundigt smil: »Nå, endelig er det min tur!« Han havde ofte i forhandlinger med højesteretssagføreren været udsat for at måtte bøje nakken.

Jeg bryder intet tavshedsløfte ved at fortælle, at det var højesteretssagfører C. David, sagen drejede sig om. Den blev vidt og bredt omtalt i dagspressen, ved Københavns byret blev porcelænet konfiskeret og David idømt en bøde på 10.000 kr. Værre var dog, at han mistede sin kongelige bestalling som beneficeret sagfører ved Højesteret, der gav ham ret til at bære gallauniform med trekantet hat, og at sagen blev slået stort op i årets Blæksprutte, hvor man havde tegnet David og Goliat.

Der gik mange historier om den sensationelle sag, der vakte så stor opsigt. En af dem fik jeg fortalt af en elegant og venlig herre på 1. klasse. »Nu behøver De ikke gå så hårdt til min kuffert, for jeg er ikke højesteretssagfører«, sagde han. Denne venlige og fornøjelige herre var tømmerkongen Harald Simonsen. Han fortalte mig, at en af de store matadorer i det københavnske erhvervsliv, der selv var jøde, havde henvendt sig til tolddepartementet for at købe Davids dukkestel uanset prisen. Det fik han imidlertid ikke lov til, for toldvæsenet havde tilfaldt David at købe sine kunstgenstande tilbage mod, at varerne blev udført til Norge.

Men hvad ville nu denne køber med det berømte dukkestel? Han havde lejet en lille butik på Strøget, hvor dukkestellet skulle udstilles sammen med kaffereklamen: »Det er Richs, der driks«. Denne rigmand var Davids værste fjende, fortalte Simonsen. Dukkestellet af Sèvres-porcelæn fra 1700-tallet endte i øvrigt på Kunstindustrimuseet i København.

Bilismens tidsalder. Færgehavnen domineres af et »udgående bilfelt«. En enlig tolder afventer færgens ankomst.

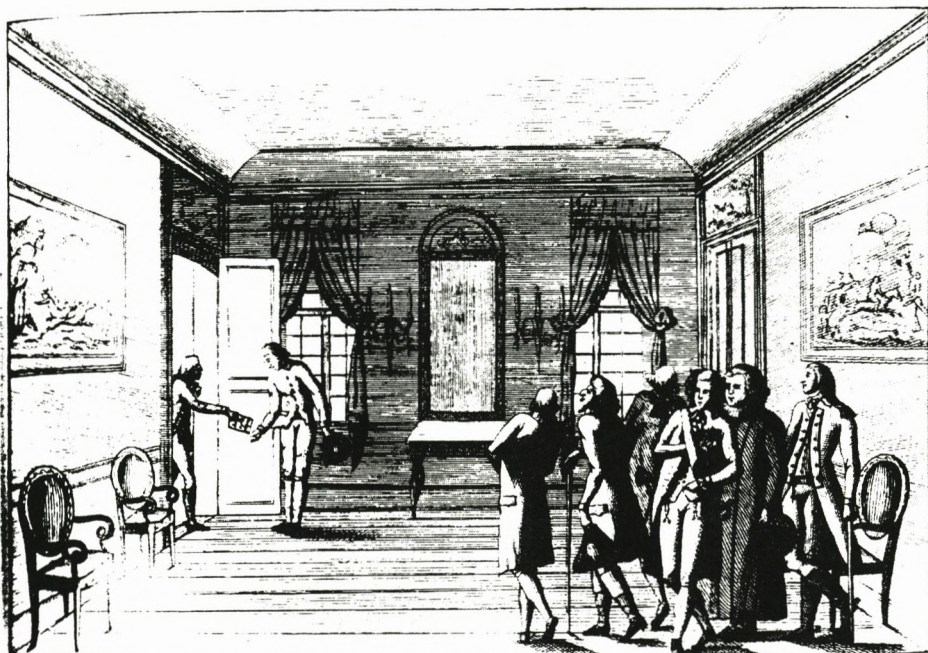

Hvor stodderen modtages så godt som stormanden

af Mikael Venge

Bønsskrivelser til enevoldsmonarken i det 18. århundrede er det lidt specielle emne for denne kildeudgave. Udgaven viser sig dog at rumme meget mere, end man ville forvente. Michael Bregnsbos ambition har været at tegne et nærbillede af enevælden i spændingsfeltet, hvor myndigheder og undersætter stødt sammen.

En gammel tradition byder, at Kildekriftselskabets udgaver skal være klinisk rensede for historiske kommentarer. Denne tradition tør man nok antyde, at Bregnsbo bryder - og tak for det. »Folk skriver til kongen« rummer en indledning på 224 sider om 1700-tallets supplikker og enevældens administration. Faktisk en bred introduk-

En flok supplikanter i 1700-tallet, inklusive en jødisk kræmmer, en adelig officer og en præst, står i kø for at komme i audiens hos kronprins Frederik (VI). Under tegningen noteres, måske lidt overdrevet, at »stodderen såvel bliver antaget som stormanden«.

tion til de indre linier af 1700-tallets dansk-norske monarki. At skatterne ikke indgår i synsfeltet skyldes udelukkende, at Bregnsbo bygger på Danske Kancellis protokoller, der dækker stort set samtlige moderne ministeriers res-

sorter, men ikke udenrigspolitik og finanser. Skatterne sorterede under Rentekammeret, og her ligger åbenbart et skatkammer og venter på, at en ung, energisk historiker går i Bregnsbos fodspor.

Michael Bregnsbo: Folk skriver til kongen. Supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet. 343 sider, 200 kr. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie 1998.

»Net ung pige«

af Hanne Rimmen Nielsen

På omslaget af Karen Hjorths bog »Tol-der og kvinde« ser en gruppe på seks mænd og en kvinde i vores retning. Mændene er i uniform og kasket, tydeligvis embedsmænd, mens kvinden i blomstret kjole og silkestrømper virker som en fremmed fugl i sammenhængen. Man bliver lidt i tvivl, hører hun til personalegruppen, eller er hun blot tilfældigt til stede? Billedet forestiller Viborg toldkammers personale omkring 1930, og de syv personer er alle toldembedsmænd på forskellige anciennitetstrin. Kvinden er toldassistent Gunild Koed, gift Lind. Hun forlod i øvrigt toldvæsenet kort efter, at hun var blevet gift.

Omkring 1930 var kvindelige toldassistenter en sjældenhed. Men det havde de ikke været blot ti år tidligere. Som Karen Hjorth viser, blev der i perioden 1897-1921 ansat hele 211 kvindelige toldelever mod 543 mænd, 28 %

kvinder. I 1919 kulminerede denne udvikling med hele 47 % kvinder i elevårgangen. Derefter gik det den anden vej, og i 1920'erne blev der ikke ansat en eneste kvindelig elev til trods for, at loven om lige adgang til stillinger i stat og kommune var blevet vedtaget netop i 1921.

Karen Hjorths ærinde i bogen er dobbelt: at tegne et kollektivt portræt af de kvindelige toldere i perioden 1897-1953 og at undersøge den i en kvindehistorisk sammenhæng bemærkelsesværdige udvikling i kvindernes ansættelsesforhold. Begge dele lykkes særdeles godt i en veldokumenteret, klar og medrivende, velskrevet fremstilling. Undersøgelsen bygger på et omfattende primært kildemateriale i Rigsarkivet og landsarkiverne, specielt personalesagerne i Generaltolddirektoratet, der er bevaret totalt for perioden 1848-1965. En guldgrube af materiale,

men formentlig også ret svært tilgængeligt. Karen Hjorth har her haft den fordel, at hun som arkivar selv har medvirket ved materialets aflevering og registrering.

Ved siden af det store, skriftlige materiale, der har stået til rådighed, må fremhæves den unikke billedside. Billederne stammer fra Told- og Skattemuseet, de er ofte af fremragende kvalitet og følger efter min mening nye dimensioner til tekstsiden. Billederne formidler næsten mere klart end teksten, hvad det var for en stiv og maskulin verden, kvinderne fik adgang til. Alligevel ser mange af kvinderne tilbage på os med både selvbevidsthed og et humoristisk glimt. Flere af dem opnåede at være ansat i 50 år.

Karen Hjorth skriver i sit forord, at hun har ønsket at skrive en kollektiv biografi. Det kaldes i fagsproget en prosopografi, hvilket defineres som en undersøgelse af en række fælles træk for en gruppe personer. Nærmere bestemt omfatter undersøgelsen de kvindelige toldere i perioden 1897-1953, og bagest i bogen er alle 263 kvinder anført i en liste, der oplyser navn samt data for ansættelse, afsked og slutstilling. Det indsamlede materiale er dernæst anvendt til at analysere en række faktorer som udvælgelse, social baggrund, uddannelse og advancement. Ved udvælgelsen var »net ung pige« standardkarakteristikken. Mindre positiv var vurderingen »ser lidt skrøbelig ud« (den pågældende unge pige holdt ud i 48 år).

Den sociale baggrund spillede afgørende ind for kvindernes valg, og 1/4 af dem kom faktisk fra tolderfamilier. Indimellem får vi også små individu-

elle portrætter, både af dem det gik godt for, og dem der klarede sig mindre godt. En af dem, der klarede sig bedst, var Ellen Wolden Ræthinge, der i 1953 som den første kvinde udnævntes til toldforvalter, nemlig i Ribe. En af dem, der klarede sig rigtig skidt, var Gerda Juel-Hansen, der led af »sygelig overnervøsitet« og efter mange sygemeldinger og forflyttelser endelig måtte tage sin afsked i 1926. Måske var det også tilfælde som dette, der gjorde mændene mere skeptiske over for den kvindelige arbejdskraft.

Kvinderne fik adgang til toldvæsenet uden sværdslag, først som kontorister i 1890'erne og dernæst som toldmedhjælpere fra 1897. At de fik adgang til toldvæsenet betød dog ikke, at de kom til at virke på samme betingelser som mændene. De blev ofte anvendt til de mere rutineprægede opgaver, og visse funktioner som havnetjeneste mente man ikke, de egnede sig til. Frem mod 1920 steg deres antal stærkt, men i 1922 blev døren pludselig smækket i, og den næste kvindelige elev blev først antaget i 1933. Hvorfor? Karen Hjorth hælder til den antagelse, at der var tale om en bevidst beslutning i toldvæsenets top. Da beslutningen var lovbrud, set i sammenhæng med loven af 1921, kan man ikke forvente at finde den dokumenteret, men indiciene er klare.

Hvorfor blev en sådan beslutning truffet? En del af forklaringen ligger sikkert i den generelle samfundsøkonomiske udvikling, og diskrimination af den kvindelige arbejdskraft var toldvæsenet langt fra ene om i denne periode. Dertil kom faktorer som kvindernes højere sygelighed og påståede mindre selvstændighed, faktorer som var

Bo Bojesens opfattelse af de opblæste toldere, der ikke ville vide af kvindelige toldelever, er ikke til at tage fejl af. Fra Karen Hjorths bog.

blevet fremhævet i toldstedernes indberetninger til lønningskommissionen af 1917. Selv om kvinderne havde klaret uddannelsen lige så godt eller bedre end mændene, blev de alligevel karakteriseret som mindre selvstændige, for-

mentlig en følge af at de var blevet holdt ude fra de mere krævende arbejdsfunktioner.

Den minutiøse dokumentation af kvindernes skæbne i toldvæsenet er af stor værdi for den kvindehistoriske

forskning. Jo flere professioner, der på denne måde kortlægges, jo mere sikkert kan vi fremstille både de generelle mekanismer og de enkelte områders særtræk. På toldområdet var der ikke mange kvinder, der protesterede. Poula Geisler, der i 1918 krævede kvindelig repræsentation i Etatsforeningens bestyrelse, blev banket på plads af både mandlige og kvindelig kolleger. Først efter 1940 kom der protester mod de ulige vilkår, nu gennem Dansk Kvinde-samfund. At være ansat i en traditionsrig etat lagde sikkert en dæmper på protesterne. Lidt tidligere på den var

kontoristerne, der startede en fagforening i 1935, ifølge Edith Landsmanns artikel i Zise nr. 2 1998. Kirsten Geertsens bog om de kvindelige kontoransatte, »Dannet ung pige søges« fra 1990, viser på samme måde, hvordan honnøret ambitioner blev en hindring for tidlig og effektiv organisering på kontorområdet. Som Karen Hjorth konkluderer: »Mændene sejrede og beholdt toldvæsenet for sig«. Men historien om, hvorfor de sejrede, er blevet en meget læseværdig beretning om en kvindeprofessions tidlige opståen og bratte nederlag.

Karen Hjorth: Tolder og kvinde. En undersøgelse af kvinders ansættelse i en mandsdomineret etat. 120 sider, 148 kr. Told- og Skattehistorisk Selskab 1998.

Danske banderoler

af Knud Bjerg

Som ansat i Told og Skat, hvor jeg har beskæftiget mig med afgiftskontrol af spiritus, vin og tobak, finder jeg det beundringsværdigt, at så mange uden for Told og Skat er interesseret i vores historie. Claus Rafner, som forsker ved Københavns Universitet i det danske skattesystem, har begået en bog om banderoler i det danske afgiftssystem, som jeg har læst med stor interesse. Han beskriver benyttelsen af banderoler på tobaksprodukter i perioden 1912-1998 og banderoler på alkoholprodukter i perioden 1928-1998 på en spændende og interessant måde. Bogen henvender sig vel til

en begrænset kreds af interesserede, men især for de mange pensionerede toldere, der har arbejdet med disse afgifter, er det en spændende bog, og for det personale, der i dag har med punktafgifter at gøre, kan det være interessant læsning. For vin- og spiritusbranchen er det også en fængslende bog.

Rafner beskriver afgiftshistorien helt fra begyndelsen i 1912 og til 1998 på en spændende facon. Der er lagt et stort arbejde i bogen, og der er mange fine aftryk med udførlige specifikationer. Jeg skal til slut anbefale interesserede at læse bogen.

De ældste tobaksbanderoler var de såkaldte stempelbånd. Stempelbåndene afløstes efter 1950 af banderoler med kongekrone. Zise bringer i næste nummer en artikel af Claus Rafner om denne specielle, men fængslende side af told- og skattehistorien.

Claus Rafner: *Handbook and Catalog of Danish Tobacco and Alcohol Tax Stamps*. 159 sider, 300 kr. Jay Smith & Associates, P.O.Box 650, Snow Camp, NC 27349, USA eller hos forfatteren, Birkerød Parkvej 22, st.th. 3460 Birkerød.

1600-tallets søfart

I sidste nummer bortgik slutningen af Leon Jespersens ellers meget rosende anmeldelse af *Dansk Søfarts Historie II* på s. 39, tilsyneladende i nedtrykt sindstilstand. Til alt held er den vendt relativt velfornøjet tilbage:

For lægmanden kan tabel 20 side 113 kræve en nærmere forklaring. Her opgøres ud fra toldregnskaber antallet

af anløbne skibe fra henholdsvis ind- og udland. For Ribe i 1638 opgøres antallet særskilt ud fra bro-, tønde- og kabepengeregnskaber, og andelen af fremmede skibe er henholdsvis 6%, 91% og 3%. Men hvad siger det? Her kunne læseren hjælpes med en udlægning af tallene. Omvendt er læseren godt tjent med en flydende fremstilling, ligesom

hele værket er rigt illustreret med velvalgte billeder og tekst, der rummer supplerende informationer.

I de senere år er der i Danmark fremkommet en lang række oversigtsværker. Det er nyttigt, og man affinder sig med, at oversigtsværker naturligvis ofte må bygge på forskning, der allerede er velkendt. Det er derfor forfriskende, at de to forfattere har forholdt sig så kritisk til den foreliggende. ældre litteratur, at de har valgt at udarbejde en helt

ny søfartshistorie, bygget på grundige kildestudier. Beskedent skriver forfatterne, at »i et vist omfang er også det omfattende arkivalske kildemateriale inddraget«, men at der er »lang vej igen, før vi har et klart og solidt fundet overblik over dansk søfarts historie fra slutningen af 1500-tallet til begyndelsen af 1700-tallet«. Med Ole Degn og Erik Gøbels bind er vi imidlertid kommet et godt stykke videre.

Generalforsamling

Told- og Skattehistorisk Selskab indkalder herved til generalforsamling onsdag den 29. september 1999 kl. 16.00 i Told- og Skattestyrelsens kantine, Østbanegade 123, København.

Dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Beretning om virksomheden 1998-1999
3. Regnskab 1998-1999
4. Valg af bestyrelsesmedlemmer
 - a. 1 redaktør
 - b. 3 bestyrelsesmedlemmer
 - c. 2 suppleanter
 - d. 2 revisorer
 - e. 1 revisorsuppleant
5. Fastsættelse af kontingent
6. Indkomne forslag
7. Eventuelt

Efter generalforsamlingen byder selskabet på en forfriskning.

Bestyrelsen

Indhold

Mikael Venge:

Told og skat i det gamle Tyskland 45

Jørgen Ulrik Sølling:

Feltråb: Nørre - port! 53

Jens Vellev:

Indtægt af Læsø 67

Knud Bro, Hans H. Christiansen,

Hans Erling Kromann, Robert

Lauritsen og Anders Monrad

Møller:

Færger og toldere 71

Mikael Venge:

Hvor stodderen modtages så godt som stormanden 81

Hanne Rimmén Nielsen:

»Net ung pige« 82

Knud Bjerg:

Danske banderoler 85

1600-tallets søfart 86

Generalforsamling 87

Tusinder af frederikshavnere stimler sammen en sommerdag i 1946, da færgen »Peter Wessel« åbnede ruten Frederikshavn-Larvik. Til venstre »M.G. Melchior«, der sejlede på ruten Frederikshavn-København-Oslo. Se indslaget om toldere og færger i dette nummer.

På forsiden et maleri af ingen ringere end Pieter Breughel (død 1569). To flamske bønder er i færd med at erlægge tiende. Se artiklen om told og skat i det gamle, kejserlige Tyskland.